
ਪਾਠ 2 ਸ਼ਬਦ ਤੇ ਸ਼ਬਦ ਰਚਨਾ

ਪਾਠ ਦੀ ਰੂਪ-ਰੇਖਾ

- 2.0 ਮਨੋਰਥ
- 2.1 ਭੂਮਿਕਾ
- 2.2 ਸ਼ਬਦ ਕੀ ਹੈ?
- 2.3 ਸ਼ਬਦ-ਰਚਨਾ ਤੇ ਅਗੇਤਰ, ਪਿਛੇਤਰ
 - 2.3.1 ਸ਼ਬਦ-ਰਚਨਾ ਸੰਬੰਧੀ ਕੁਝ ਹੋਰ ਨੁਕਤੇ
 - 2.3.2 ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਕੁਝ ਅਗੇਤਰ
 - 2.3.3 ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਕੁਝ ਪਿਛੇਤਰ
- 2.4 ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਅਰਥ-ਪੱਖ
 - 2.4.1 ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਸ਼ਬਦ-ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ
 - 2.4.2 ਨਾਂਵ
 - 2.4.3 ਪੜਨਾਂਵ
 - 2.4.4 ਕਿਰਿਆ
 - 2.4.5 ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ
 - 2.4.6 ਕਿਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ
 - 2.4.7 ਸੰਬੰਧਕ
 - 2.4.8 ਯੋਜਕ
 - 2.4.9 ਵਿਸਮਕ
 - 2.4.10 ਨਿਪਾਤ
- 2.5 ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਲਿੰਗ-ਵਚਨ ਵਿਧਾਨ
 - 2.5.1 ਲਿੰਗ, ਵਚਨ ਦਾ ਭਾਸ਼ਾਈ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ
 - 2.5.2 ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਲਿੰਗ
 - 2.5.3 ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਵਚਨ
- 2.6 ਸਾਰ
- 2.7 ਸਹਾਇਕ ਪੁਸਤਕਾਂ
- 2.8 ਅਭਿਆਸਾਂ ਦੇ ਉੱਤਰ

2.0 ਮਨੋਰਥ

ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਮਹੱਲ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀਆਂ ਇੱਟਾਂ ਨਾਲ ਉਸਰਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਸ਼ਬਦ ਨਾ ਹੋਣ ਤਾਂ ਜਿਸ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਭਾਸ਼ਾ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਉਹ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆ ਸਕਦੀ। ਇਸ ਪਾਠ ਵਿਚ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀਆਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਇੱਟਾਂ ਅਰਥਾਤ ਸ਼ਬਦਾਂ ਬਾਰੇ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਆਸ ਹੈ ਕਿ ਪਾਠ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਤੁਸੀਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਨੂੰ ਠੀਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਛਾਣਨ ਤੇ ਵਰਤਣ ਦੇ ਸਮਰਥ ਹੋ ਜਾਓਗੇ।

2.1 ਭੂਮਿਕਾ

ਜਿਵੇਂ ਡਾਕਟਰ ਲੋਕ ਰੋਗੀ ਨੂੰ ਕਈ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਵੇਖ ਕੇ ਰੋਗ ਲਭਦੇ ਹਨ, ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਆਕਰਨੀਏ ਵੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਕਈ ਪੱਖਾਂ ਤੋਂ ਵੇਖਦੇ-ਪਰਖਦੇ ਹਨ। ਫਲਾਣੇ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਕਿਹੜਾ ਅਗੇਤਰ ਲੱਗਾ ਹੋਇਆ ਹੈ? ਫਲਾਣਾ ਸ਼ਬਦ ਕਿਸ ਪਿਛੇਤਰ ਨਾਲ ਬਣਿਆ ਹੈ? ਇਹ ਨਾਂਵ ਹੈ ਕਿ ਪੜਨਾਂਵ ਕਿ ਕਿਰਿਆ ਕਿ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ? ਇਸ ਦਾ ਲਿੰਗ ਕੀ ਹੈ? ਇਹ ਇਕ ਵਚਨ ਹੈ ਜਾਂ ਬਹੁਵਚਨ? ਜਿਸ ਕਿਸੇ ਨੇ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਗਿਆਨੀ ਬਣਨਾ ਹੋਵੇ ਉਸ ਲਈ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਗਿਆਨ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਇਸ ਪਾਠ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦਾਂ ਬਾਰੇ ਸਰਬਪੱਖੀ ਗਿਆਨ ਦੇਣ ਦਾ ਜਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ।

2.2 ਸ਼ਬਦ ਕੀ ਹੈ?

ਪਿਛਲੇ ਪਾਠ ਵਿਚ ਦਸਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ 'ਪੁਨੀ-ਚਿੰਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਬਦ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਬਿਆਨ ਦੀ ਕੁਝ ਹੋਰ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਸ਼ਬਦ 'ਰੋਟੀ' ਇਕ 'ਪੁਨੀ-ਚਿੰਨ੍ਹਾਂ' ਜਾਂ 'ਪੁਨੀ-ਸੂਚਕ ਚਿੰਨ੍ਹ' ਹੈ। 'ਪੁਨੀ-ਸੂਚਕ' ਇਸ ਲਈ ਕਿ ਇਹ ਮੂੰਹੋਂ ਉਚਾਰੀਆਂ ਪੁਨੀਆਂ ਨਾਲ ਬਣਿਆ ਹੈ ਤੇ 'ਚਿੰਨ੍ਹ' ਇਸ ਲਈ ਕਿ 'ਰੋਟੀ' ਸ਼ਬਦ ਦਾ, ਉਸ ਖਾਣ ਵਾਲੀ ਵਸਤ ਨਾਲ ਕੋਈ ਕੁਦਰਤੀ ਸੰਬੰਧ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਜਿਸ ਲਈ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਸਮਾਜ ਨੇ ਇਸ ਵਸਤ ਦਾ ਨਾਮ 'ਰੋਟੀ' ਰੱਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਅਰਥਾਤ ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਇਕ ਚਿੰਨ੍ਹ ਵਜੋਂ ਅਪਣਾ ਲਿਆ ਹੈ। ਵਿਆਕਰਨਕਾਰਾਂ ਨੇ ਅਜਿਹੇ 'ਪੁਨੀ-ਚਿੰਨ੍ਹਾਂ' ਨੂੰ 'ਸ਼ਬਦ' ਸੰਗਿਆ ਦਿੱਤੀ ਹੋਈ ਹੈ।

ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਛੋਟੀ-ਤੋਂ-ਛੋਟੀ ਇਕਾਈ 'ਪੁਨੀ' ਹੈ, ਪਰ ਪੁਨੀ ਦੇ ਕੋਈ ਅਰਥ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ। ਏਸੇ ਸ਼ਬਦ 'ਰੋਟੀ' ਵਿਚ ਚਾਰ ਪੁਨੀਆਂ ਵਰਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ—/ਰ/, /ਓ/, /ਟ/ ਤੇ /ਈ। ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਿਸੇ ਦੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਕੋਈ ਅਰਥ ਨਹੀਂ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੰਜੋਗ ਨਾਲ ਬਣੇ ਸ਼ਬਦ 'ਰੋਟੀ' ਦੇ ਅਰਥ ਹਨ। ਸੋ ਸ਼ਬਦ ਇਕ ਅਰਥਪੂਰਨ ਇਕਾਈ ਹੈ, ਅਜਿਹੀ ਭਾਸ਼ਾਈ ਇਕਾਈ ਜਿਸ ਦੇ ਕੋਈ ਅਰਥ ਹਨ। ਪਰ ਇਸ ਨੂੰ 'ਛੋਟੀ-ਤੋਂ-ਛੋਟੀ' ਅਰਥਪੂਰਨ ਇਕਾਈ ਨਹੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦੇ। ਵੇਖਿਆ ਜਾਵੇ 'ਰੋਟੀ' ਵੀ ਸ਼ਬਦ ਹੈ, 'ਰੋਟੀਆਂ' ਵੀ ਸ਼ਬਦ ਹੈ। ਜੇ 'ਰੋਟੀ' ਛੋਟੀ-ਤੋਂ-ਛੋਟੀ ਇਕਾਈ ਹੈ ਤਾਂ 'ਰੋਟੀਆਂ' ਉਸ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਇਕਾਈ ਬਣ ਗਈ। ਇਸ ਕਾਰਨ ਭਾਸ਼ਾ-ਵਿਗਿਆਨੀ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਕਿ 'ਰੋਟੀਆਂ' ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਆਇਆ '-ਆਂ' ਵੀ ਅਰਥਪੂਰਨ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਬਹੁ ਵਚਨ ਦੇ ਭਾਵ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਏਸੇ ਪਾਠ ਵਿਚ ਅੱਗੇ ਚੱਲ ਕੇ 'ਅਗੇਤਰਾਂ-ਪਿਛੇਤਰਾਂ' ਵਾਲੇ ਹਿੱਸੇ ਵਿਚ ਕੁਝ ਹੋਰ ਵਿਆਖਿਆ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਏਥੇ ਅਸੀਂ ਇਹੋ ਕਹਾਂਗੇ ਕਿ 'ਸ਼ਬਦ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਇਕਾਈ ਅਰਥਪੂਰਨ ਇਕਾਈ ਹੈ।' ਇਸ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਦੋ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਖ਼ਾਸ ਧਿਆਨ ਰੱਖਿਆ ਜਾਵੇ - 'ਇਕਾਈ' ਤੇ 'ਇਕਾਈ'। 'ਰੋਟੀ' ਵੀ ਇਕਾਈ ਹੈ ਅਤੇ 'ਮੋਟੀ' 'ਰੋਟੀ' ਜਾਂ 'ਰੋਟੀ ਖਾਧੀ' ਵੀ ਭਾਸ਼ਾਈ ਇਕਾਈਆਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵੱਖਰੇ ਵੱਖਰੇ ਨਾਮ ਹਨ, ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਅੱਗੇ 'ਵਾਕਾਸ਼' ਤੇ 'ਉਪਵਾਕ' ਦੇ ਵਿਵਰਨਾਂ ਹੇਠ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਪਰ ਇਹ 'ਇਕਾਈਆਂ' ਇਕਾਈਆਂ ਨਹੀਂ—ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਛੋਟੀਆਂ ਇਕਾਈਆਂ (ਸ਼ਬਦ) ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ। ਸ਼ਬਦ ਲਈ ਇਕਾਈ ਇਕਾਈ ਹੋਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ।

ਸਵਾਲ ਉੱਠਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੇ 'ਰੋਟੀ' ਵੀ ਸ਼ਬਦ ਹੈ, ਅਤੇ 'ਰੋਟੀਆਂ' ਵੀ ਸ਼ਬਦ ਹੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੁਹਾਂ ਵਿਚ ਫਰਕ ਕੀ ਹੋਇਆ। ਵਿਆਕਰਨ ਅਨੁਸਾਰ ਛੋਟੇ ਰੂਪ ਜਾਂ ਮੁੱਢਲੇ ਰੂਪ 'ਰੋਟੀ' ਨੂੰ 'ਮੂਲ ਸ਼ਬਦ' ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ 'ਰੋਟੀਆਂ' ਨੂੰ 'ਸਾਧਿਤ ਸ਼ਬਦ' ਅਰਥਾਤ ਮੂਲ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚੋਂ ਬਣਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸ਼ਬਦ। ਇੱਥੇ 'ਮੁੰਡਾ' ਮੂਲ ਸ਼ਬਦ ਹੈ, ਅਤੇ 'ਮੁੰਡੇ', 'ਮੁੰਡਿਆਂ', 'ਮੁੰਡਿਆਂ', 'ਮੁੰਡਿਆਂ' ਸਾਰੇ ਸਾਧਿਤ ਸ਼ਬਦ ਹਨ। 'ਅਕਲ' ਮੂਲ ਸ਼ਬਦ ਹੈ ਅਤੇ 'ਬੇਅਕਲ', 'ਬੇਅਕਲੀ', ਸਾਧਿਤ ਸ਼ਬਦ ਹਨ। 'ਲਿਖ' ਮੂਲ ਸ਼ਬਦ ਹੈ ਅਤੇ 'ਲਿਖਣ', 'ਲਿਖਣਗੇ', 'ਲਿਖਣਗੀਆਂ' ਸਾਧਿਤ ਸ਼ਬਦ। ਇਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ਕਿ ਮੂਲ ਸ਼ਬਦ ਸਾਧਿਤ ਸ਼ਬਦ ਨਾਲੋਂ ਲਮਾਈ ਵਿੱਚ ਛੋਟਾ ਹੋਵੇ। ਮੁੰਡਾ ਤੇ ਮੁੰਡੇ ਬਰਾਬਰ ਲਮਾਈ ਵਾਲੇ ਹਨ। ਪਰ 'ਮੁੰਡਾ' ਮੁਢਲਾ ਰੂਪ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਮੂਲ ਸ਼ਬਦ ਹੈ।

ਪਹਿਲਾ ਅਭਿਆਸ

ਨੋਟ: ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸਵਾਲਾਂ ਦੇ ਸੰਖੇਪ ਉੱਤਰ ਦਿਓ। ਉੱਤਰ ਖਾਲੀ ਛੱਡੀਆਂ ਥਾਵਾਂ ਉੱਤੇ ਦੇਣੇ ਹਨ। ਅੰਤ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਵਾਲਾਂ ਦੇ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤੇ ਹੋਏ ਹਨ ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਉੱਤਰ ਲਿਖਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਵੇਖਣਾ।

- 1 ਸ਼ਬਦ ਕਿਸ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ?

- 2 ਮੂਲ ਸ਼ਬਦ ਤੇ ਸਾਧਿਤ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅੰਤਰ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰੋ।

2.3 ਸ਼ਬਦ-ਰਚਨਾ ਤੇ ਅਗੇਤਰ, ਪਿਛੇਤਰ

ਮੂਲ ਸ਼ਬਦ ਤੋਂ ਸਾਧਿਤ ਸ਼ਬਦ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਕਿਰਿਆ ਨੂੰ ਸ਼ਬਦ-ਰਚਨਾ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦ-ਰਚਨਾ ਦੀ ਸਾਧਨਾਂ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਾਂਗੇ; ਅਰਥਾਤ ਇਹ ਵੇਖਾਂਗੇ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਮੂਲ ਸ਼ਬਦ ਤੋਂ ਸਾਧਿਤ ਸ਼ਬਦ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਕਿਹੜੀਆਂ ਵਿਧੀਆਂ ਅਪਣਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ।

ਉੱਤੇ ਅਸੀਂ ਵੇਖਿਆ ਹੈ ਕਿ 'ਰੋਟੀ' ਤੋਂ ਸਾਧਿਤ ਰੂਪ 'ਰੋਟੀਆਂ' ਬਣਿਆ ਹੈ। ਇਥੇ ਮੂਲ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਪਿੱਛੇ '-ਆਂ' ਜੋੜਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਵੇਂ ਹੀ 'ਲਿਖ' ਤੋਂ 'ਲਿਖਿਆ' ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਪਿੱਛੇ 'ਇਆ' ਲਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਸੋ ਸਾਧਿਤ ਰੂਪ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਇਕ ਸਾਧਨ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਮੂਲ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਕੁਝ ਜੋੜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਪਿੱਛੇ-ਜੋੜੇ ਅੰਸ਼ ਨੂੰ 'ਪਿਛੇਤਰ' ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਉੱਤੇ ਆਏ '-ਆਂ' ਤੇ 'ਇਆ' ਪਿਛੇਤਰ ਹਨ। ਦੋਸ਼ ਤੋਂ 'ਨਿਰਦੋਸ਼' ਜਾਂ

‘ਵਕਤ’ ਤੇ ‘ਬੇਵਕਤ’ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਅਰੰਭ ਵਿਚ ‘ਨਿਰ’ ਅਤੇ ‘ਬੇ’ ਜੋੜੇ ਗਏ ਹਨ। ਅਰੰਭ ਵਿਚ ਜੋੜੇ ਗਏ ਅੱਸ ਨੂੰ ਅਗੇਤਰ ਆਖਦੇ ਹਨ ‘ਨਿਰ’ ਤੇ ‘ਬੇ’ ਅਗੇਤਰ ਹਨ। ਪਿਛੇਤਰ ‘-ਆ’ ਤੇ ‘ਇਆ’ ਅਤੇ ਅਗੇਤਰ ‘ਨਿਰ’ ਅਤੇ ‘ਬੇ’-ਭਾਵੇਂ ਸੁਤੰਤਰ ਸ਼ਬਦ ਨਹੀਂ, ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਹਨ ਪਰ ਇਹ ਸਾਰਥਕ ਹਨ। ਏਸੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਆਧੁਨਿਕ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਗਿਆਨ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਛੋਟੀ-ਤੋਂ-ਛੋਟੀ ਸਾਰਥਕ ਇਕਾਈ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਅਗੇਤਰ, ਪਿਛੇਤਰ ਸ਼ਬਦ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਛੋਟੀਆਂ ਇਕਾਈਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਸਾਰਥਕ ਹਨ। ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਪਿੱਛੇ 2-2 ਵਿਚ ਸੰਕੋਤ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ।

ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਕਿਸੇ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਇਕ ਤੋਂ ਵੱਧ ਅਗੇਤਰ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ, ਪਰ ਪਿਛੇਤਰ ਦੋ-ਦੋ, ਤਿੰਨ-ਤਿੰਨ ਵੀ ਲੱਗ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ‘ਚੰਗਾ’ ਤੋਂ ‘ਚੰਗਿਆਈਆ’ ਬਣਾਉਂਦਿਆਂ ਦੋ ਪਿਛੇਤਰ ਲੱਗੇ ਹਨ—‘ਇਆਈ’ ਤੇ ‘ਆ’। ‘ਚੰਗਾ’ ਤੋਂ ‘ਇਆਈ’ ਲਾ ਕੇ ਪਹਿਲਾਂ ਬਣਿਆ ‘ਚੰਗਿਆਈ’ ਤੇ ਫੇਰ ‘ਆ’ ਲਾ ਕੇ ‘ਚੰਗਿਆਈਆ’। ‘ਲਿਖਣਗਿਆ’ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਪਿਛੇਤਰ ਹਨ—‘ਲਿਖ+ਅਣ+ਗੀ+ ਆ’। ਕੁੱਝ ਹਾਲਤਾਂ ਵਿਚ ਪਿਛੇਤਰ ਦੀ ਪਛਾਣ ਕਰਨੀ ਔਖੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਇਸੇ ਉਦਾਹਰਣ ਵਿਚ ‘-ਗੀ’ ਪਿੱਛੇਤਰ ਨਹੀਂ ਜਾਪਦਾ। ਪਰ ਹੈ ਇਹ ਪਿਛੇਤਰ, ਭਾਵੇਂ ਆਮ ਵਿਆਕਰਨਾਂ ਵਿਚ ਇਕੱਲੇ ‘ਗੀ’ ਨੂੰ ਪਿੱਛੇਤਰ ਨਹੀਂ ਦਰਸਾਇਆ ਜਾਂਦਾ।

ਕਈਆਂ ਹਾਲਤਾਂ ਵਿਚ ਸਾਧਿਤ ਰੂਪ ਬਣਾਉਂਦਿਆਂ ਅਗੇਤਰ, ਪਿਛੇਤਰ ਦੋਵੇਂ ਵਰਤਣੇ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ‘ਸੁਣ’ ਤੋਂ ‘ਅਣਸੁਣੀ’ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਅਗੇਤਰ ‘ਅਣ-’ ਤੇ ਪਿਛੇਤਰ ‘-ਈ’ ਦੋਵੇਂ ਲਾਏ ਗਏ ਹਨ।

2.3.1 ਸ਼ਬਦ-ਰਚਨਾ ਸੰਬੰਧੀ ਕੁੱਝ ਹੋਰ ਨੁਕਤੇ

- ੳ) ਪਿੱਛੇ ਅਸਾ ਵੇਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਕਿਸੇ ਸ਼ਬਦ ਨਾਲ ਇਕ ਤੋਂ ਵੱਧ ਅਗੇਤਰ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦੇ, ਪਰ ਪਿਛੇਤਰ ਦੋ-ਦੋ, ਤਿੰਨ-ਤਿੰਨ, (ਜਾ ਵਧੇਰੇ ਵੀ) ਲੱਗ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਏਸੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਦੂਸਰਾ ਨੁਕਤਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਅਗੇਤਰ ਥੋੜੇ ਹਨ ਪਿਛੇਤਰ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹਨ। ਅੱਗੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਅਗੇਤਰਾਂ ਤੇ ਪਿਛੇਤਰਾਂ ਦੇ ਕੁੱਝ ਨਮੂਨੇ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ।
- ਅ) ਉਪਰੋਕਤ ਨੁਕਤੇ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸ਼ਬਦ-ਰਚਨਾ ਦਾ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਲੱਛਣ ਸਪਸ਼ਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ—ਪੰਜਾਬੀ, ਮੁੱਖ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪਿਛੇਤਰਾਤਮਿਕ ਭਾਸ਼ਾ ਹੈ। ਸ਼ਬਦ-ਰਚਨਾ ਦਾ ਮੁੱਖ ਸਾਧਨ ਪਿਛੇਤਰ ਹਨ।
- ੲ) ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਥੋੜ੍ਹੇ ਜਿਹੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਅਗੇਤਰ, ਜਾਂ ਪਿਛੇਤਰ ਵਰਤਣ ਦੀ ਬਜਾਏ, ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਵਿਚਾਲੇ ਕੁੱਝ ਪਰਿਵਰਤਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ‘ਜੁੜ’ ਤੋਂ ‘ਜੋੜ’, ‘ਮੁੜ’ ਤੋਂ ‘ਮੋੜ’, ‘ਤੁਰ’ ਤੋਂ ‘ਤੋਰ’ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਵਿਚਾਲੇ ਆਏ-ਓ- (ਔਕੜ) ਨੂੰ -ਓ (ਹੋੜੇ) ਵਿਚ ਬਦਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ‘ਫਿਰ’ ਤੋਂ ‘ਫੋਰ’, ‘ਕਿਰ’ ਤੋਂ ‘ਕੋਰ’, ‘ਗਿੜ’ ਤੋਂ ‘ਗੋੜ’ ਬਣਾਉਂਦਿਆਂ ਵੀ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ - ਸਿਹਾਰੀ ਦੀ ਲਾ ਬਣਾਈ ਗਈ ਹੈ।
- ਸ) ਥੋੜ੍ਹੇ ਜਿਹੇ ਸ਼ਬਦ ‘ਸੰਧੀ’ ਦੇ ਨਿਯਮ ਅਨੁਸਾਰ ਵੀ ਬਣਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਉਪਰ+ਉਕਤ ਤੋਂ ‘ਉਪਰੋਕਤ’, ਅਤੇ ਅਨ-ਆਦਰ ਤੋਂ ‘ਅਨਾਦਰ’ ਸੰਧੀ ਦੇ ਨਿਯਮ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਸੰਧੀ ਨਾਲੋਂ ਵੱਖਰੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ‘ਸੁਰ+ਇੰਦ੍ਰ’ ਦੀ ਸੰਧੀ ਕਰਕੇ ‘ਸੁਰੇਂਦ੍ਰ’ ਬਣਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਇਸੇ ਸੰਧੀ ਦਾ ‘ਸੁਰਿੰਦਰ’ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਇਵੇਂ ਹੀ ‘ਨਰ+ਇੰਦ੍ਰ’ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ‘ਨਰੇਂਦ੍ਰ’, ਪਰ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ‘ਨਰਿੰਦਰ’ ਬਣਦਾ ਹੈ।
- ਹ) ਜਿਹੜੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰੰਭ ਵਿਚ ਦੋ ਦੀਰਘ ਸੁਰ ਆਉਣ, ਜੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਕੋਈ ਪਿਛੇਤਰ ਜੋੜਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੀਰਘ ਸੁਰ ਰੂਸਵ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ‘ਮੋਟਾ’ ਤੋਂ ‘ਮੁਟਾਈ’ ਬਣਾਉਣ ਨਾਲ ‘ਮੋ’ ਦਾ ਹੋੜਾ /ਓ/ (ਔਕੜ) /ਉ/ ਵਿਚ ਬਦਲ ਗਿਆ ਹੈ। ‘ਕੋੜਾ’ ਤੋਂ ‘ਕੁੜੱਤਣ’ ਅਤੇ ‘ਨੀਵਾਂ’ ਤੋਂ ‘ਨਿਵਾਣਾਂ’ ਬਣਾਉਂਦਿਆਂ ਵੀ ਏਹੋ ਸਿਧਾਂਤ ਲਾਗੂ ਹੋਇਆ ਹੈ।
- ਕ) ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਕਿਸੇ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਅਰੰਭ ਵਿਚ /ਛ/, /ਝ/, /ਣ/ ਤੇ /ੜ/ ਦੀਆਂ ਧੁਨੀਆਂ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀਆਂ। ਅਰਥਾਤ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਕੋਈ ਸ਼ਬਦ ‘ਛ’, ‘ਝ’, ‘ਣ’ ਤੇ ‘ੜ’ ਅੱਖਰ ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ।
- ਖ) ਅਜੋਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਉਚਾਰਨ ਅਨੁਸਾਰ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਕਿਸੇ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ /ਯ/ ਦੀ ਧੁਨੀ ਅਰਥਾਤ ‘ਯ’ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ ਇਸ ਕਰਕੇ ਨਵੀਂ ਸਾਹਿੱਤਕ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਤੋਂ ਲਈ ਜਾ ਰਹੇ ਅੰਤਿਮ /ਯ/ ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਰੂਪ ਵਿਚ /ਯ/ ਉੱਭ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨਿਯਮ ਅਨੁਸਾਰ ‘ਭਾਰਤੀਯ’, ‘ਰਾਸ਼ਟ੍ਰੀਯ’ ਆਦਿ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਸ਼ਬਦ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ‘ਭਾਰਤੀ’, ‘ਰਾਸ਼ਟਰੀ’ ਹੋ ਗਏ ਹਨ।

2.3.2 ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਕੁੱਝ ਅਗੇਤਰ

ਅਗੇਤਰ ਉਸ ਭਾਸ਼ਈ ਅੱਸ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਸੁਤੰਤਰ ਸ਼ਬਦ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਪਰ ਇਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਅਰੰਭ ਵਿਚ ਜੋੜ ਕੇ ਨਵਾਂ ਸ਼ਬਦ ਬਣਾਇਆ ਜਾ ਸਕੇ। ‘ਲੋਭ’ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ‘ਨਿਰ-’ ਜੋੜਿਆ ਨਵਾਂ ਸ਼ਬਦ ‘ਨਿਰਲੋਭ’ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਥੇ ‘ਨਿਰ-’ ਅਗੇਤਰ ਹੈ। ਇਵੇਂ ਹੀ ‘ਨਕਾਰ’ ਨਿਕੰਮਾ, ‘ਸੋਸੁਰਾ’ ਵਿਚ ‘ਨ-’, ‘ਨਿ-’ ਤੇ ‘ਬੇ-’ ਅਗੇਤਰ ਹਨ।

ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਲਗ-ਪਗ ਸਾਰੇ ਹੀ ਅਗੋਤਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣੀ ਅਰਥਾਂ ਵਾਲੇ ਹਨ। ਅਗੋਤਰ ਆਮ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਮੂਲ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਤਬਦੀਲੀ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੀ ਜੋੜ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਉੱਤੇ ਦਿੱਤੇ ਉਦਾਹਰਨਾ, ਨਿਰਲੇਭ, ਨਕਾਰਾ, ਨਿਕੰਮਾ, ਆਦਿ ਵਿਚ। ਪਰ ਕੁੱਝ ਹਾਲਤਾਂ ਵਿਚ ਅਗੋਤਰ ਲਾਉਣ ਲਈ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕੁੱਝ ਪਰਿਵਰਤਨ ਕਰ ਲਈਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ, 'ਆਧਾਰ' ਵਿਚ ਅਗੋਤਰ 'ਨਿਰ-' ਲਾਉਣ ਪਿੱਛੋਂ 'ਨਿਰ-ਆ-ਧਾਰ' ਲਿਖਣ ਦੀ ਥਾਂ 'ਨਿਰਾਧਾਰ' ਲਿਖ ਲਈਦਾ ਹੈ।

ਅੱਗੇ ਪੰਜਾਬੀ ਅਗੋਤਰਾਂ ਦੇ ਕੁੱਝ ਨਮੂਨੇ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਅਗੋਤਰਾਂ ਦੀ ਮੁਕੰਮਲ ਸੂਚੀ ਨਾ ਸਮਝਿਆ ਜਾਵੇ, ਇਹ ਕੁੱਝ ਪ੍ਰਸਿਧ ਅਗੋਤਰ ਹਨ।

- ਅ- ਨਾਂਕਾਰੀ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਅਸਫਲ, ਅਕਾਰਨ, ਅਪੂਰਨ, ਆਦਿ ਵਿਚ।
- ਅਣ- ਇਹ ਵੀ 'ਅ-' ਵਾਲੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ (ਨਾਂਕਾਰੀ ਭਾਵ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਲਈ), ਜਿਵੇਂ ਅਣਸੁਣੀ, ਅਣਮੰਗਿਆ, ਅਣਧੋਤਾ, ਅਣਹੋਣੀ, ਆਦਿ ਵਿਚ।
- ਅਧ- 'ਅੱਧ', ਅਪੂਰਨ ਜਾਂ ਨਾਮੁਕੰਮਲ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ : ਅਧਕੱਚਾ, ਅਧਮੋਇਆ, ਅਧਵਾਣੇ।
- ਅਨ- ਇਹ ਅਗੋਤਰ ਪਿੱਛੇ ਆਏ 'ਅਣ' ਦਾ ਹੀ ਦੂਜਾ ਰੂਪ ਹੈ। ਆਮ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨਾਲ ਅਨ-ਲੱਗਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਬਦਲੇ ਹੋਏ (ਅਰਥਾਤ ਪੰਜਾਬੀ) ਰੂਪ ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨਾਲ 'ਅਣ-' ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਅਨ- ਦੇ ਕੁੱਝ ਉਦਾਹਰਨ ਹਨ : ਅਨਹਦ, ਅਨਰਥ (ਅਣ+ਅਰਥ), ਅਨਾਦਰ (ਅਨ+ਆਦਰ), ਅਨਉਚਿੱਤ।
- ਸ- ਨਾਲ, ਸਹਿਤ, ਵਾਲਾ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਸਜੀਵ (ਜੀਣ ਵਾਲਾ), ਸਟੀਕ (ਟੀਕਾ ਸਹਿਤ), ਸਚਿੱਤਰ (ਚਿਤਰਾਂ ਵਾਲਾ), ਸਰਸ (ਰਸ ਵਾਲਾ) ਆਦਿ ਵਿਚ।
- ਸਵੈ- ਆਪਣਾ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ : ਸਵੈਮਾਣ, ਸਵੈਜੀਵਨੀ, ਸਵੈਘਾਤ।
- ਸੁ- ਚੰਗਾ, ਸੁਹਣਾ, ਸੁਖਾਲਾ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ : ਸੁਪਤਨੀ, ਸੁਗੰਧ, ਸੁਚੱਜੀ, ਸੁਲੱਖਣਾ, ਸੁਭਾਗਾ।
- ਹਮ- ਫ਼ਾਰਸੀ ਤੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਅਗੋਤਰ ਹੈ, ਜੋ ਬਰਾਬਰ ਦਾ, ਨਾਲ ਦਾ, ਸਾਥੀ, ਆਦਿ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ : ਹਮਉਮਰ, ਹਮਰਾਹੀ, ਹਮਵਤਨ, ਹਮਪਿਆਲਾ।
- ਕੁ- ਬੁਰਾ, ਘਟੀਆ, ਕੋਝਾ, ਨਿਕੰਮਾ, ਆਦਿ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਲਈ : ਕੁਪੱਤਾ, ਕੁਲਹਿਣਾ, ਕੁਚੱਜੀ, ਕੁਰਾਹੀਆ, ਕੁਸੰਗ।
- ਗੈਰ- ਅਰਥੀ ਭਾਸ਼ਾ ਤੋਂ ਲਿਆ ਅਗੋਤਰ ਹੈ, ਜੋ ਬਿਗਾਨਾ, ਦੂਜਾ, ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ, ਜਾਂ ਨਾਂਕਾਰੀ ਭਾਵ ਪ੍ਰਗਟਾਉਣ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ : ਗੈਰਮੁਲਕੀ, ਗੈਰਵਾਜਬ, ਗੈਰਹਾਜ਼ਰ, ਗੈਰਮੁਨਾਸਬ।
- ਚੁ- ਚਾਰ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ : ਚੁਬਾਰਾ, ਚੁਰਾਹਾ, ਚੁਹੱਦਾਂ, ਚੁਗਿਰਦਾ, ਚੁਫੇਰਾ।
- ਦੁ- 'ਦੋ' ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ : ਦੁਬਾਰਾ, ਦੁਵੱਲੀ, ਦੁਤਰਫਾ, ਦੁਨਾਲੀ, ਦੁਮੁਹੀ।
- ਦੁਰ- ਬੁਰਾ, ਭੈੜਾ, ਘਟੀਆ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ : ਦੁਰਦਸ਼ਾ, ਦੁਰਘਟਨਾ, ਦੁਰਗੰਧ, ਦੁਰਗਤੀ।
- ਨ-ਤੇ ਨਾ- ਦੋਵੇਂ ਨਾਹਵਾਚੀ, ਅਥਵਾ ਨਿਖੇਧਾਤਮਿਕ ਅਗੋਤਰ ਹਨ। ਉਦਾਹਰਨ
- ਨ- ਨਕਾਰਾ, ਨਕਦਰਾ, ਨਖੱਟੂ, ਨਖਸਮਾ, ਨਪੁੱਤੀ।
- ਨਾ- ਨਾਸੁਕਰਾ, ਨਾਕਾਬਲ, ਨਾਕਾਮ, ਨਾਪਾਕ, ਨਾਬਾਲਗ, ਨਾਮੁਕੰਮਲ, ਨਾਵਾਕਫ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਨਾ-ਫ਼ਾਰਸੀ ਤੋਂ ਆਇਆ ਹੈ, ਅਤੇ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਅਰਥੀ, ਫ਼ਾਰਸੀ ਮੂਲ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
- ਨਿ-ਤੇ ਨਿਰ- ਵੀ ਨਾਂਕਾਰੀ ਅਗੋਤਰ ਹਨ। ਇਹ ਵਧੇਰੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਮੂਲ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨਾਲ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ:
- ਨਿ- ਨਿਓਟਾ, ਨਿਹੱਥਾ, ਨਿਗੁਰਾ, ਨਿਡਰ, ਨਿਮਾਣਾ, ਨਿਲੱਜਾ।
- ਨਿਰ- ਨਿਰਸੰਦੇਹ, ਨਿਰਛਲ, ਨਿਰਜੀਵ, ਨਿਰਧਨ, ਨਿਰਪੱਖ, ਨਿਰਮਲ, ਨਿਰਮੂਲ, ਨਿਰਲੇਪ।
- ਪਰ- ਪਰਾਏ, ਬਿਗਾਨੇ, ਓਪਰੇ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ : ਪਰਦੇਸ, ਪਰਧਨ, ਪਰਨਾਰੀ, ਪਰਲੋਕ, ਪਰਵੇਸ।
- ਬਦ- ਬਾ-, ਬੇ-, ਫ਼ਾਰਸੀ ਤੋਂ ਲਏ ਗਏ ਅਗੋਤਰ ਹਨ, ਇਹ ਤਿੰਨੋਂ ਵਧੇਰੇ ਕਰਕੇ ਅਰਥੀ, ਫ਼ਾਰਸੀ ਮੂਲ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।
- ਬਦ- ਬੁਰਾ, ਭੈੜਾ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ : ਬਦਸੂਰਤ, ਬਦਕਿਸਮਤ, ਬਦਨਸੀਬ, ਬਦਕਾਰ, ਬਦਮਿਜ਼ਾਜ।
- ਬਾ- ਨਾਲ, ਸਹਿਤ, ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ : ਬਾਰਸੂਖ, ਬਾਅਦਸ, ਬਾਇੱਜ਼ਤ, ਬਾਕਾਇਦਾ, ਬਾਵਰਦੀ।
- ਬੇ- ਬਿਨਾ, ਰਹਿਤ, ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ : ਬੇਆਸਰਾ, ਬੇਇੱਜ਼ਤ, ਬੇਇਤਬਾਰ, ਬੇਸਬਰਾ, ਬੇਸ਼ਰਮ, ਬੇਗੈਰਤ, ਬੇਘਰ।
- ਲਾ- ਅਰਥੀ ਤੋਂ ਅਪਣਾਇਆ ਅਗੋਤਰ ਹੈ, ਤੇ ਆਮ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਅਰਥੀ, ਫ਼ਾਰਸੀ ਮੂਲ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਆਉਂਦਾ ਹੈ—ਬਿਨਾਂ, ਰਹਿਤ, ਬੇ-ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ : ਲਾਵਾਰਸ, ਲਾਜਵਾਬ, ਲਾਪਰਵਾਹੀ, ਲਾਵਲਦ, ਲਾਸਾਨੀ, ਲਾਚਾਰ।

2.3.3 ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਕੁੱਝ ਪਿਛੇਤਰ

ਪਿਛੇਤਰ ਉਸ ਭਾਸ਼ਾਈ ਅੰਸ਼ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਸੁਤੰਤਰ ਸ਼ਬਦ ਨਾ ਹੋਵੇ ਪਰ ਇਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਜੋੜ ਕੇ ਨਵਾਂ ਸ਼ਬਦ ਬਣਾਇਆ ਜਾ ਸਕੇ। ਉਦਾਹਰਨ ਲਈ ਨਾਂਵ 'ਹੱਥ' ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਪਿਛੇਤਰ '-ਆਂ' ਲਗਕੇ ਨਵਾਂ ਰੂਪ 'ਹੱਥਾਂ' ਬਣਿਆ ਹੈ। ਇਵੇਂ ਹੀ 'ਅੱਖ'-ਪਿੱਛੇ '-ਈ' ਜੋੜਿਆ ਅੱਖੀਂ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਅਤੇ 'ਕਰ' ਨਾਲ ਪਿਛੇਤਰ '-ਏ' ਲਾ ਕੇ 'ਕਰੇ' ਬਣਦਾ ਹੈ।

ਪਿੱਛੇ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਅਗੇਤਰ, ਆਮ ਤੌਰ ਉੱਤੇ, ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਪਿਛੇਤਰ ਲਿੰਗ, ਵਚਨ, ਕਾਰਕ, ਅਤੇ ਕਿਰਿਆ ਦਾ ਕਾਲ, ਵਾਚ, ਪੱਖ, ਆਦਿ ਦਰਸਾਉਣ ਲਈ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ 'ਮੁੰਡਾ' ਦਾ ਪਿਛੇਤਰੀ /-ਆ/ ਇਕ ਵਚਨ ਪੁਲਿੰਗ ਦਾ ਚਿੰਨ੍ਹ ਹੈ, /ਮੁੰਡੇ/ ਦਾ /-ਏ/ ਬਹੁ ਵਚਨ ਪੁਲਿੰਗ ਤੇ 'ਮੁੰਡਿਆਂ' ਦਾ /ਇਆ/ ਸੰਬੋਧਨ ਵਾਚਕ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਨਾਂਵ ਤੋਂ ਕਿਰਿਆ ਜਾਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਬਣਾਉਣ ਲਈ, ਅਥਵਾ ਕਿਰਿਆ ਤੋਂ ਨਾਂਵ ਜਾਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਆਦਿ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਵੀ ਪਿਛੇਤਰ ਹੀ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ 'ਹੱਥ' ਨਾਂਵ ਤੋਂ 'ਹੱਥਲਾਂ' ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਤੇ 'ਹੱਥਿਆਇਆਂ' ਕਿਰਿਆ ਪਿਛੇਤਰਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨਾਲ ਬਣੇ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਸਪਸ਼ਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦ-ਰਚਨਾ ਦਾ ਮੁੱਖ ਸਾਧਨ ਪਿਛੇਤਰ ਹੀ ਹਨ, ਅਗੇਤਰਾਂ ਦਾ ਕਾਰਜ-ਖੇਤਰ ਬੜਾ ਸੀਮਿਤ ਜਿਹਾ ਹੈ।

ਕੁੱਝ ਹਾਲਤਾਂ ਵਿਚ ਪਿਛੇਤਰ ਜੋੜਨ ਨਾਲ ਮੂਲ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕੋਈ ਫਰਕ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ, ਜਿਵੇਂ ਉੱਤੇ ਆਏ ਉਦਾਹਰਨਾਂ 'ਹੱਥਾਂ', 'ਅੱਖੀਂ', 'ਕਰੇ', ਆਦਿ ਵਿਚ। ਪਰ ਵਧੇਰੇ ਹਾਲਤਾਂ ਵਿਚ ਪਿਛੇਤਰ ਲਾਉਣ ਲਈ ਮੂਲ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕੋਈ ਪਰਿਵਰਤਨ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ 'ਚੰਗ' ਤੋਂ 'ਚੰਗਿਆਈ' ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਮੂਲ 'ਚੰਗ' ਦਾ ਅੰਤਿਮ -ਆ (ਕੰਨਾਂ) ਹਟਾ ਕੇ ਪਿਛੇਤਰ '-ਇਆਈ' ਜੋੜਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਵੇਂ ਹੀ 'ਮੋਟਾ' ਤੋਂ 'ਮੁਟਾਪਾ' ਬਣਾਉਣ ਲਈ -ਪਾ ਲਾਉਣ ਨਾਲ ਮੋਟਾ ਦਾ -ਓ (ਹੋੜਾ), ਉ- (ਔਕੜ) ਵਿਚ ਬਦਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਪਿਛੇਤਰ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹਨ, ਅੱਗੇ ਸਿਰਫ਼ ਨਮੂਨੇ ਵਜੋਂ ਕੁੱਝ ਪਿਛੇਤਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ :

- ਉ (ਕਰਤਾਰੀ ਵਾਚਕ ਨਾਂਵ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਅਰਥਾਤ, 'ਵਾਲਾ', 'ਯੋਗ' ਵਾਸਤੇ ਆਦਿ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ) : ਕਮਾਉ, ਟਿਕਾਉ, ਭੜਕਾਉ, ਵਿਕਾਉ, ਢਾਹੂ, ਮਾਰੂ, ਲਾਗੂ।
- ਅਈ (ਵਾਲਾ, ਦਾ, ਵਰਗਾਂ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ) : ਝਟਕਈ, ਸੁਰਮਈ, ਮਲਵਈ, ਮੁਗਲਈ।
- ਆਈ (ਇਸਤਰੀ, ਲਿੰਗ ਨਾਂਵ ਬਣਾਉਣ ਲਈ)-ਗੁਡਾਈ, ਵਢਾਈ, ਸੁਣਾਈ, ਕਢਾਈ, ਲਿਖਾਈ, ਪੜ੍ਹਾਈ।
- ਆਣੀ (ਇਸਤਰੀ ਲਿੰਗ ਨਾਂਵ ਬਣਾਉਣ ਲਈ) : ਜਿਠਾਣੀ, ਦਿਰਾਣੀ, ਠੰਕਰਾਣੀ, ਪੰਡਤਾਣੀ, ਖਤਰਾਣੀ।
- ਆਨਾ (ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਬਣਾਉਣ ਲਈ) : ਅਮੀਰਾਨਾ, ਸ਼ਾਹਾਨਾ, ਸਾਲਾਨਾ, ਰੁਜ਼ਾਨਾ, ਬਹਾਦਰਾਨਾ।
- ਆਨਾ (ਨਾਂਵ ਬਣਾਉਣ ਲਈ) : ਸ਼ੁਕਰਾਨਾ, ਜੁਰਮਾਨਾ, ਮਿਹਨਤਾਨਾ, ਹਰਜਾਨਾ, (ਇਹ ਪਿਛੇਤਰ ਫ਼ਾਰਸੀ ਤੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ)
- ਆਰੀ (ਕਰਤਾਰੀ ਵਾਚਕ ਨਾਂਵ ਬਣਾਉਣ ਲਈ, ਅਰਥਾਤ 'ਵਾਲਾ', 'ਕਰਨ ਵਾਲਾ' ਆਦਿ ਦੇ ਅਰਥ ਦੇਣ ਲਈ) : ਭਿਖਾਰੀ, ਪੁਜਾਰੀ, ਖਿਡਾਰੀ, ਜੁਆਰੀ, ਲਿਖਾਰੀ।
- ਇਆਈ (ਭਾਵਵਾਚਕ ਇਸਤਰੀ ਲਿੰਗ ਨਾਂਵ ਬਣਾਉਣ ਲਈ) : ਚੰਗਿਆਈ, ਵਡਿਆਈ, ਬੁਰਿਆਈ
- ਇਕ (ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਬਣਾਉਣ ਲਈ) : ਅਰੰਭਿਕ, ਸਪਤਾਹਿਕ, ਸਮਾਜਿਕ, ਧਾਰਮਿਕ, ਵਾਰਸ਼ਿਕ।
- ਈ (ਭਾਵਵਾਚਕ ਨਾਂਵ ਬਣਾਉਣ ਲਈ) : ਉਸਾਰੀ, ਸਿੱਖੀ, ਕਮਜ਼ੋਰੀ, ਚੁਸਤੀ, ਫੁਰਤੀ, ਚੋਰੀ, ਤੇਜ਼ੀ, ਖਈ, ਰਾਖੀ, ਦਲੇਰੀ, ਭਲਮਾਣਸੀ।
- ਈ (ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਬਣਾਉਣ ਲਈ) : ਆਖ਼ਰੀ, ਸੰਤੋਖੀ, ਹੱਕੀ, ਹੰਕਾਰੀ, ਕੁਦਰਤੀ, ਅਮ੍ਰਿਤਸਰੀ, ਜਲੰਧਰੀ, ਠਕਲੀ ਪਖੰਡੀ, ਧਨੀ, ਪਾਪੀ, ਫ਼ਸਲੀ।
- ਈ ('ਵਿਚ' ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ) : ਹੱਥੀਂ (ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ), ਅੱਖੀਂ, ਘਰੀਂ, ਸ਼ਹਿਰੀਂ, ਕੰਨੀਂ।
- ਹਾਰ ('ਵਾਲਾ' ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ) : ਸਿਰਜਣਹਾਰ, ਚਲਣਹਾਰ, ਤਾਰਨਹਾਰ, ਦੇਣਹਾਰ, ਮਿਲਾਵਣਹਾਰ।
- ਹਾਰ ('ਵਾਂਗ' ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ) : ਪਾਗਲਾਹਾਰ, ਯੁਰਪੀਨਾਹਾਰ, ਮੰਗਤਿਆਂਹਾਰ।
- ਹੀਣ (ਬਿਨਾਂ, ਬਗ਼ੈਰ, ਰਹਿਤ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ)1 : ਉਤਸ਼ਾਹਹੀਣ, ਅੰਗਹੀਣ, ਅਰਥਹੀਣ, ਗੁਣਹੀਣ, ਨੌਤਰਹੀਣ, ਮੌਤਹੀਣ।
- ਕਾਰ ('ਵਾਲਾ, ਕਰਨਵਾਲਾ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ) : ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ, ਆਗਿਆਕਾਰ, ਸਲਾਹਕਾਰ, ਕਲਾਕਾਰ, ਕਥਾਕਾਰ।
- ਗਰ (ਫ਼ਾਰਸੀ ਤੋਂ ਲਿਆ ਪਿਛੇਤਰ ਹੈ ਜੋ, ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ, ਪੇਸ਼ਾ ਜਾਂ ਕਿੱਤਾ ਦਰਸਾਉਣ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ) : ਕਾਰੀਗਰ, ਚੂੜੀਗਰ, ਸੁਦਾਗਰ, ਜਾਦੂਗਰ, ਜ਼ਰਗਰ।
- ਚੀ (ਇਕ ਹੋਰ ਫ਼ਾਰਸੀ ਪਿਛੇਤਰ ਜੋ ਕਰਤਾਰੀ ਵਾਚਕ ਨਾਂਵ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ) : ਖਜ਼ਾਨਚੀ, ਤਬਲਚੀ, ਨਗਾਰਚੀ, ਤੋਪਚੀ, ਬੰਦੂਕਚੀ, ਢੋਡੋਰਚੀ

- ਣਾ (ਸਿੱਦਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ) : ਖੁਰਚਣਾ, ਘੋਟਣਾ, ਵੇਲਣਾ।
- ਤਾ (ਭਾਵਵਾਚਕ, ਇਸਤਰੀ ਲਿੰਗ ਨਾਂਵ ਬਣਾਉਣ ਲਈ) : ਉਦਾਰਤਾ, ਇਕਸਾਰਤਾ, ਸੁੰਦਰਤਾ, ਹੀਣਤਾ, ਕਠੋਰਤਾ, ਨੀਚਤਾ, ਮਿਤਰਤਾ, ਮੂਰਖਤਾ
- ਦਾਇਕ (ਦੇਣ ਵਾਲਾ) : ਸੁਖਦਾਇਕ, ਫਲਦਾਇਕ, ਲਾਭਦਾਇਕ, ਸਿਖਿਆਦਾਇਕ।
- ਦਾਨ (ਫ਼ਾਰਸੀ ਪਿਛੇਤਰ ਹੈ, ਜੋ ਰੱਖਣ ਵਾਲੀ ਥਾਂ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ) : ਅਤਰਦਾਨ, ਚਿਰਾਗ਼ਦਾਨ, ਫੁੱਲਦਾਨ, ਰੋਸ਼ਨਦਾਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ-ਦਾਨੀ ਵੀ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ : ਸੁਰਮੇਦਾਨੀ, ਰਾਹਦਾਨੀ, ਮੱਛਰਦਾਨੀ, ਲੂਣਦਾਨੀ।
- ਦਾਨ (ਕਰਤਾਰੀ ਵਾਚਕ ਨਾਂਵ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਵੀ ਇਹ ਫ਼ਾਰਸੀ ਪਿਛੇਤਰ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ) : ਸਿਆਸਤਦਾਨ, ਹਿਸਾਬਦਾਨ, ਕਦਰਦਾਨ, ਤਾਰੀਖ਼ਦਾਨ।
- ਦਾਰ (ਇਹ ਵੀ ਫ਼ਾਰਸੀ ਪਿਛੇਤਰ ਹੈ, ਜੋ 'ਵਾਲਾ', ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ) : ਅਸਰਦਾਰ, ਇੱਜ਼ਤਦਾਰ, ਇਮਾਨਦਾਰ, ਸਰਦਾਰ, ਸੇਵਾਦਾਰ, ਹੱਕਦਾਰ, ਜਗੀਰਦਾਰ, ਧਾਰੀਦਾਰ, ਫਲਦਾਰ, ਵੇਲਦਾਰ, ਜਥੇਦਾਰ।
- ਦਾਰਨੀ ('ਦਾਰ' ਤੋਂ ਇਸਤਰੀਲਿੰਗ ਨਾਂਵ ਬਣਾਉਣ ਲਈ) : ਸਰਦਾਰਨੀ, ਜਗੀਰਦਾਰਨੀ, ਸੂਬੇਦਾਰਨੀ, ਠੇਕੇਦਾਰਨੀ।
- ਦਾਰੀ (ਭਾਵਵਾਚਕ ਇਸਤਰੀਲਿੰਗ ਨਾਂਵ ਬਣਾਉਣ ਲਈ) : ਸਰਦਾਰੀ, ਸੂਬੇਦਾਰੀ, ਖ਼ਾਤਰਦਾਰੀ, ਜਥੇਦਾਰੀ, ਠਾਣੇਦਾਰੀ, ਤਰਫ਼ਦਾਰੀ।
- ਧਾਰੀ (ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤ ਬਣਾਉਣ ਲਈ) : ਅਮ੍ਰਿਤਧਾਰੀ, ਸ਼ਾਸਤਰਧਾਰੀ, ਖੱਦਰਧਾਰੀ, ਛਤਰਧਾਰੀ, ਭੇਖਧਾਰੀ।
- ਨਾਕ (ਫ਼ਾਰਸੀ ਪਿਛੇਤਰ ਹੈ ਜੋ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਲਗਦਾ ਹੈ) : ਅਫਸੋਸਨਾਕ, ਸ਼ਰਮਨਾਕ, ਖਤਰਨਾਕ, ਦਰਦਨਾਕ।
- ਪੁਣਾ ('ਪਣ' ਵਾਲੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਆਉਂਦਾ ਹੈ) : ਉਚੱਕਪੁਣਾ, ਸਾਉਪੁਣਾ, ਚੰਡਾਲਪੁਣਾ, ਮੁੰਡਪੁਣਾ, ਮੂਰਖਪੁਣਾ।
- ਮਈ (ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ) : ਸ਼ਾਂਤਮਈ, ਸ਼ੋਕਮਈ, ਵਿਰੋਧਮਈ, ਵੈਰਾਗਮਈ।
- ਮੰਦ (ਫ਼ਾਰਸੀ ਪਿਛੇਤਰ, ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਲੱਗਦਾ ਹੈ) : ਅਕਲਮੰਦ, ਹਾਜ਼ਤਮੰਦ, ਹੋਸ਼ਮੰਦ, ਦੌਲਤਮੰਦ।
- ਲਾ (ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ) : ਉਤਲਾ, ਹੇਠਲਾ, ਅਖੀਰਲਾ, ਅੰਤਲਾ, ਅੰਦਰਲਾ, ਪਰਲਾ, ਬਾਹਰਲਾ, ਮੁਹਰਲਾ।
- ਵੰਤ (ਵਾਲਾ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ) : ਸਤਵੰਤ, ਕੁਲਵੰਤ, ਗੁਣਵੰਤ, ਜਸਵੰਤ, ਧਨਵੰਤ, ਪਤਵੰਤ, ਰੂਪਵੰਤ।
- ਵਰ (ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ) : ਸੁਖਨਵਰ, ਜ਼ੋਰਾਵਰ, ਤਾਕਤਵਰ, ਨਾਮਵਰ।
- ਵਾਂ (ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ) : ਉਚਾਵਾਂ, ਅੱਠਵਾਂ, ਸੁਖਾਵਾਂ, ਗੱਡਵਾਂ, ਢਾਲਵਾਂ, ਚੋਣਵਾਂ, ਮੋਣਵਾਂ, ਰਾਖਵਾਂ।
- ਵਾਨ (ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ) : ਕਰੋਧਵਾਨ, ਗਿਆਨਵਾਨ, ਬਲਵਾਨ, ਭਾਗਵਾਨ, ਵਿਦਵਾਨ।

ਦੂਜਾ ਅਭਿਆਸ

ਨੋਟ : ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸਵਾਲਾਂ ਦੇ ਸੰਖੇਪ ਉੱਤਰ ਦਿਓ। ਉੱਤਰ ਖ਼ਾਲੀ ਛੱਡੀਆਂ ਥਾਵਾਂ ਉੱਤੇ ਹੀ ਦੇਣੇ ਹਨ। ਅੰਤ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਵਾਲਾਂ ਦੇ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤੇ ਹੋਏ ਹਨ ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਉੱਤਰ ਲਿਖਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਵੇਖਣਾ।

- 1 ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦ-ਰਚਨਾ ਦੇ ਮੁੱਖ ਸਾਧਨ ਕਿਹੜੇ-ਕਿਹੜੇ ਹਨ?

- 2 ਅਗੇਤਰ ਕਿਸ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ? ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਚਾਰ ਅਗੇਤਰ ਲਿਖੋ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰ ਕੇ ਦੱਸੋ?

- 3 ਪਿਛੇਤਰ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਲਿਖੋ ਤੇ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨਾਲ ਕੋਈ ਪਿਛੇਤਰ ਵਰਤ ਕੇ ਨਵੇਂ ਸ਼ਬਦ ਬਣਾਓ ਲੱਤ, ਸਿਰ, ਕੁੱਟ, ਮਾਰ, ਵੱਡਾ, ਹੌਲਾ।

2.4 ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਅਰਥ-ਪੱਖ

ਉਤੇ ਅਸਾਂ ਵੇਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਮੂਲ ਸ਼ਬਦ ਤੋਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਸਾਧਿਤ ਰੂਪ ਬਣਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਕਾਰਜ ਨੂੰ ਸ਼ਬਦ-ਰਚਨਾ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸ਼ਬਦ-ਰਚਨਾ ਵਧੇਰੇ ਹਾਲਤਾਂ ਵਿਚ ਅਗੇਤਰਾਂ, ਤੇ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਪਿਛੇਤਰਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨਾਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਕ ਮੂਲ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਕਈ-ਕਈ ਸਾਧਿਤ ਰੂਪ ਬਣਦੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ 'ਹੱਥ' ਤੋਂ 'ਹੱਥਾਂ' 'ਹੱਥੀ' 'ਹੱਥੀਂ' 'ਹੱਥੀਂ' ਆਦਿ। ਕਿਰਿਆ ਦੇ ਸਾਧਿਤ ਰੂਪ ਬਣਦੇ-ਬਣਦੇ ਕਿਤੇ ਤਕ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦੇ ਹਨ - 'ਲਿਖ' ਤੋਂ 'ਲਿਖਦਾ, ਲਿਖਦੇ, ਲਿਖਦੀ, ਲਿਖਦੀਆਂ, ਲਿਖਾਂ, ਲਿਖੀਏ, ਲਿਖੇ, ਲਿਖੋ, ਲਿਖੋ, ਲਿਖਣ', ਆਦਿ।

ਇਸ ਸਾਰੇ ਵੇਰਵੇ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ—ਅਰਥਾਤ ਕੇਵਲ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਰੂਪ-ਪੱਖ ਹੀ ਵਿਚਾਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਪਰ ਅਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਹਰ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਕੋਈ ਅਰਥ ਵੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇੰਜ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਅਰਥ-ਪੱਖ ਇਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਵਿਸ਼ਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਅਰਥਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਪੜਚੋਲ ਕਰਾਂਗੇ।

2.4.1 ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਸ਼ਬਦ-ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ

ਅਰਥਾਂ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਵਿਚਾਰ ਕਰਦਿਆਂ ਸਾਰੇ ਸ਼ਬਦ ਇਕੋ ਹੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੇ। ਅਸੀਂ ਵੇਖਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਸ਼ਬਦ 'ਘੋੜਾ' ਇਕ ਪਸ਼ੂ ਦਾ ਨਾਮ ਹੈ; 'ਕਿਤਾਬ' ਇਕ ਵਸਤੂ ਦਾ ਨਾਮ ਹੈ, 'ਲਛਮਣ' ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦਾ ਨਾਮ ਹੈ। ਪਰ 'ਲਿਖਦਾ', 'ਡਰੇਗਾ', 'ਵਰ੍ਹਿਆ' ਕਿਸੇ ਵਸਤੂ, ਵਿਅਕਤੀ ਦਾ ਨਾਮ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਤੋਂ ਕੁਝ ਕਰਨ, ਹੋਣ, ਆਦਿ ਦਾ ਭਾਵ ਸਪਸ਼ਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। 'ਚੰਗਾ', 'ਮੋਟੀ', 'ਕਾਲਾ', ਆਦਿ ਉਪਰੋਕਤ ਦੋਹਾਂ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੇ, ਸਗੋਂ ਇਹ ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀ, ਵਸਤੂ, ਪਸ਼ੂ, ਆਦਿ ਦਾ ਕੋਈ ਗੁਣ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਹਨ।

ਸੋ ਸਪਸ਼ਟ ਹੋਇਆ ਕਿ ਅਰਥਾਂ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਵਿਚਾਰਿਆਂ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸ਼ਬਦ ਇਕੋ ਜਿਹੇ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ, ਉਹ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਵਿਚ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਵਿਆਕਰਨਕਾਰਾਂ ਨੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਬਣਾਈਆਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਸ਼ਬਦ-ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅੱਗੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦ-ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਦਾ ਸੰਖਿਪਤ ਵੇਰਵਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

2.4.2 ਨਾਂਵ

ਜਿਹੜਾ ਸ਼ਬਦ ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀ, ਪਸ਼ੂ, ਵਸਤੂ ਆਦਿ ਦਾ ਨਾਮ ਹੋਵੇ ਉਸ ਨੂੰ ਵਿਆਕਰਨ ਵਿਚ ਨਾਂਵ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸੁਖਦੇਵ, ਸਕੁੰਤਲਾ, ਘੋੜਾ, ਬਿੱਲੀ, ਕੁਰਸੀ, ਘਰ, ਮਿੱਟੀ, ਪਾਣੀ, ਆਦਿ ਸਭ ਨਾਂਵ ਹਨ। ਅਣਦਿਸਦੇ ਤੇ ਸੂਖਮ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਵੀ ਏਸੇ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵਿਚ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਗਰਮੀ, ਸਰਦੀ, ਹਵਾ, ਮਿਲਾਵਟ, ਕੁੜੱਤਣ ਨਾਂਵ ਹੀ ਹਨ। ਸੂਖਮ ਸੰਕਲਪਾਂ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਣ ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦ-ਧਰਮ, ਨੇਕੀ, ਬਦੀ, ਚਲਾਕੀ, ਇੱਜ਼ਤ, ਸ਼ਰਮ, ਸੁਭਾਅ, ਆਦਿ ਨਾਂਵ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵਿਚ ਹੀ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਸ਼ਹਿਰਾਂ, ਦਰਿਆਵਾਂ, ਸਥਾਨਾਂ ਆਦਿ ਦੇ ਨਿਜੀ ਨਾਂ ਵੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੇ ਨਾਂ ਹਨ—ਦਿੱਲੀ, ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਸਤਲੁਜ, ਗੰਗਾ, ਹਿਮਾਲਾ, ਮਾਝਾ, ਮਾਲਵਾ, ਸਭ ਨਾਂਵ ਹਨ।

2.4.3 ਪੜਨਾਂਵ

ਕਈ ਵਾਰੀ ਅਸੀਂ ਕਿਸੇ ਦਾ ਨਾਮ ਲੈਣ ਦੀ ਬਜਾਏ ਕੋਈ ਹੋਰ ਸ਼ਬਦ ਵਰਤਦੇ ਹਾਂ। ਆਪਣਾ ਨਾਮ ਵਰਤਣ ਦੀ ਥਾਂ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਲਈ 'ਮੈਂ' ਸ਼ਬਦ ਵਰਤਦੇ ਹਾਂ ਜਿਹੜੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋਈਏ, ਉਹਦਾ ਨਾਮ ਬਾਰ-ਬਾਰ ਨਹੀਂ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ, ਸਗੋਂ ਉਸਨੂੰ 'ਤੂੰ' ਜਾਂ 'ਤੁਸੀਂ' ਜਾਂ 'ਆਪ' ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਦੇ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਗੱਲ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋਈਏ, ਉਹਦੇ ਲਈ 'ਉਹ', 'ਉਸ' ਆਦਿ ਸ਼ਬਦ ਵਰਤਦੇ ਹਾਂ। ਅਜਿਹੇ ਸ਼ਬਦ 'ਮੈਂ', 'ਤੂੰ' ਉਹ - ਜੋ ਕਿਸੇ ਨਾਂਵ ਦੀ ਥਾਂ ਵਰਤੇ ਜਾਣ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵਿਆਕਰਨ ਵਿਚ ਪੜਨਾਂਵ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। 'ਅਸੀਂ', 'ਅਸਾਂ', 'ਤੁਸਾਂ', ਵੀ ਪੜਨਾਂਵ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਬਣਨ ਵਾਲੇ ਹੋਰ ਸਾਧਿਤ ਰੂਪ - ਮੇਰਾ, ਮੈਂਨੂੰ, ਸਾਡਾ, ਸਾਨੂੰ, ਸਾਥੋਂ, ਤੇਰਾ, ਤੈਂਨੂੰ, ਤੈਥੋਂ, ਤੁਹਾਡਾ, ਤੁਹਾਨੂੰ, ਤੁਹਾਥੋਂ, ਅਤੇ ਉਹ, ਉਸ, ਉਹਦਾ, ਉਹਨੂੰ, ਇਹ, ਇਸ, ਇਹਦਾ, ਇਹਨੂੰ ਆਦਿ ਵੀ ਪੜਨਾਂਵ ਹਨ। 'ਜੋ', 'ਸੋ', 'ਕੋਣ', 'ਕਿਸੇ', ਫੁ ਅਜਿਹੇ ਸ਼ਬਦ ਹਨ ਜੋ ਓਪਰੀ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਵੇਖਿਆ ਪੜਨਾਂਵ ਨਹੀਂ ਜਾਪਦੇ, ਪਰ ਜੇਰਾ ਗੁਰੂ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰਿਆ ਸਿੱਧ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਵੀ ਪੜਨਾਂਵ ਹੀ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਵੀ ਕਿਸੇ ਨਾਂਵ ਦੀ ਥਾਂ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

2.4.4 ਕਿਰਿਆ

ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਤੋਂ ਕੁਝ ਕਰਨ, ਹੋਣ, ਵਾਪਰਨ, ਬੀਤਣ ਆਦਿ ਦਾ ਭਾਵ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਵੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕਿਰਿਆ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਲਿਖਣਾ, ਪੜ੍ਹਨਾ ਕਰਨਾ, ਡਿਗਣਾ, ਵੇਖਣਾ, ਮਰਨਾ, ਸੋਣਾ, ਹੋਣਾ, ਵਗਣਾ ਆਦਿ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਹਨ। ਵੇਖਿਆ ਜਾਵੇ ਕਿ ਇਹ ਸਾਧਿਤ ਰੂਪ ਹਨ, ਜੋ ਕ੍ਰਮਵਾਰ, ਮੂਲ ਰੂਪ ਲਿਖ, ਪੜ੍ਹ, ਕਰ, ਡਿਗ, ਵੇਖ, ਮਰ, ਸੋ, ਹੋ, ਵਗ ਤੋਂ ਬਣੇ ਹਨ। ਹੋਰ ਸਾਧਿਤ ਰੂਪ ਲਿਖਿਆ, ਲਿਖਦਾ, ਲਿਖਾਂ, ਲਿਖਾਂਗਾ, ਲਿਖੋ, ਲਿਖੂ ਆਦਿ ਵੀ ਕਿਰਿਆ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵਿਚ ਹੀ ਆਉਂਦੇ ਹਨ।

ਯਦ ਰੱਖਿਆ ਜਾਵੇ ਕਿ ਲਿਖ, ਪੜ੍ਹ, ਕਰ, ਆਦਿ ਕਿਰਿਆ ਦੇ ਮੂਲ ਰੂਪ ਹਨ - ਲਿਖਿਆ, ਲਿਖਦਾ, ਲਿਖੂ, ਲਿਖੋ, ਲਿਖਾਂਗਾ ਆਦਿ, ਉਸੇ ਕਿਰਿਆ ਦੇ ਸਾਧਿਤ ਰੂਪ ਹਨ। ਆਮ ਵਿਆਕਰਨਾਂ ਵਿਚ ਲਿਖਦਾ ਹੈ, ਲਿਖਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ ਨੂੰ ਕਿਰਿਆ ਹੀ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਠੀਕ ਨਹੀਂ। ਅਸੀਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀਆਂ ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ

ਵਿਚਾਰ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਕਿਰਿਆ ਸਿਰਫ਼ ਇਕਲੇ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਜੁੱਟ ਬਣ ਜਾਵੇ (ਲਿਖਦਾ ਹੈ, ਲਿਖਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ, ਆਦਿ) ਤਾਂ ਇਸ ਜੁੱਟ ਨੂੰ ਕਿਰਿਆ-ਰੂਪ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਿਰਿਆ ਤੇ ਕਿਰਿਆ-ਰੂਪ ਦਾ ਫ਼ਰਕ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝ ਲੈਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ।

2.4.5 ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ

ਜਿਹੜੇ ਸ਼ਬਦ ਕਿਸੇ ਨਾਵਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਗੁਣ, ਲੱਛਣ, ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ, ਆਦਿ ਦਰਸਾਉਣ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। 'ਚਿੱਟਾ ਕਪੜਾ' ਵਿਚ 'ਚਿੱਟਾ' ਸ਼ਬਦ ਇਕ ਨਾਵਾਂ 'ਕਪੜਾ' ਦਾ ਕੋਈ ਗੁਣ ਦੱਸਦਾ ਹੈ; ਇਵੇਂ ਹੀ 'ਨਿੱਕਾ ਮੁੰਡਾ', 'ਸੋਹਣੀ ਕਿਤਾਬ', 'ਬਹਾਦਰ ਸਿਪਾਹੀ', 'ਠੰਡਾ ਪਾਣੀ' ਆਦਿ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦ 'ਨਿੱਕਾ', 'ਸੋਹਣੀ', 'ਬਹਾਦਰ', 'ਠੰਡਾ' ਪਿੱਛੋਂ ਆਏ ਨਾਵਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਗੁਣ, ਲੱਛਣ, ਆਦਿ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਸਭ (ਨਿੱਕਾ, ਸੋਹਣੀ, ਬਹਾਦਰ, ਠੰਡਾ) ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਹਨ 'ਪਹਿਲਾ', 'ਦੂਜਾ', 'ਹੇਠਲਾ', 'ਉਤਲਾ', 'ਮੋਕਲਾ', 'ਭੀੜ', 'ਥੋੜੀ', 'ਮਿੱਠੀ' ਆਦਿ ਵੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਹੀ ਹਨ।

'ਬੜੀ ਕੌੜੀ ਦਵਾਈ' ਵਿਚ ਆਇਆ ਸ਼ਬਦ 'ਬੜੀ' ਵੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਹੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਵੀ ਨਾਵਾਂ 'ਦਵਾਈ' ਦਾ ਗੁਣ ਹੀ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਏਥੇ 'ਬੜੀ' ਸ਼ਬਦ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ 'ਕੌੜੀ' ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਜਾਪਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਅੰਤਿਮ ਰੂਪ ਵਿਚ ਇਹ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਨਾਵਾਂ 'ਦਵਾਈ' ਦੀ ਹੀ ਹੈ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਆਕਰਨ ਵਿਚ ਅਜਿਹੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਨੂੰ (adverb) ਕਿਰਿਆ-ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ, ਹਿੰਦੀ, ਪੰਜਾਬੀ, ਆਦਿ ਦੇ ਵਿਆਕਰਨਕਾਰ ਅਜਿਹੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਹੀ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਆਧਾਰ ਤੇ 'ਜ਼ਰਾ ਗਰਮ ਪਾਣੀ', 'ਜ਼ਿਆਦਾ ਮਿੱਠੀ ਚਾਹ' ਵਿਚ ਆਏ ਸ਼ਬਦ 'ਜ਼ਰਾ' ਤੇ 'ਜ਼ਿਆਦਾ' ਵੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਹੀ ਹਨ।

ਪੜਨਾਵਾਂ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਦਰਸਾਉਣ ਵਾਲਾ ਸ਼ਬਦ ਵੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ 'ਅਸੀਂ ਗਰੀਬ ਐਵੇਂ ਮਾਰੇ ਗਏ' ਵਿਚ 'ਗਰੀਬ' ਪੜਨਾਵਾਂ 'ਅਸੀਂ' ਦਾ ਗੁਣ ਦੱਸਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਇਹ ਵੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਹੈ।

2.4.6 ਕਿਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ

ਜਿਹੜਾ ਸ਼ਬਦ ਕਿਸੇ ਕਿਰਿਆ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੇਵੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਰਿਆ-ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। 'ਹੌਲੀ ਤੁਰ', 'ਦੂਰ ਖੜਾ ਸੀ', 'ਏਥੇ ਬੈਠਾ ਰਹਿ' ਵਿਚ ਆਏ ਸ਼ਬਦ 'ਹੌਲੀ', 'ਦੂਰ', 'ਏਥੇ' ਕਿਰਿਆ-ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਹਨ। ਕਿਰਿਆ-ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਕਈਆਂ ਵੰਨਗੀਆਂ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਆ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਸਮੇਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ : 'ਮੈਂ ਪਰਸੋਂ ਜਾਵਾਂਗਾ' ਵਿਚ 'ਪਰਸੋਂ' ਸਥਾਨ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੈ : 'ਤੂੰ ਓਥੇ ਬੈਠਾ ਸੈਂ' ਵਿਚ 'ਓਥੇ', ਕਿਰਿਆ ਦੀ ਦਸ਼ਾ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ : 'ਘੋੜਾ ਤੇਜ਼ ਦੌੜਦਾ ਹੈ' ਵਿਚ 'ਤੇਜ਼'। ਕੁਝ ਹੋਰ ਵੰਨਗੀਆਂ ਵੀ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਇਥੇ ਦੇਣਾ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ।

ਇੱਕ ਫ਼ਰਕ ਸਮਝ ਲਿਆ ਜਾਵੇ। 'ਘੋੜਾ ਤੇਜ਼ ਦੌੜਦਾ ਹੈ' ਵਿਚ 'ਤੇਜ਼' ਕਿਰਿਆ-ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਕਿਰਿਆ 'ਦੌੜਦਾ ਹੈ' ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਦਰਸਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪਰ 'ਤੇਜ਼ ਘੋੜਾ' ਵਿਚ 'ਤੇਜ਼' ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਏਥੇ 'ਤੇਜ਼' ਨਾਵਾਂ 'ਘੋੜਾ' ਦਾ ਗੁਣ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ।

2.4.7 ਸੰਬੰਧਕ

ਜਿਹੜਾ ਸ਼ਬਦ ਕਿਸੇ ਨਾਵਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੋਂ ਆ ਕੇ ਇਸ ਨਾਵਾਂ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨਾਵਾਂ ਨਾਲ ਜਾਂ ਵਾਕ ਦੇ ਬਾਕੀ ਹਿੱਸੇ ਨਾਲ ਦਰਸਾਵੇ, ਉਸ ਨੂੰ ਸੰਬੰਧਕ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। 'ਹੱਥ ਦੀ ਉਂਗਲੀ' ਵਿਚ 'ਦੀ' ਸੰਬੰਧਕ ਹੈ। 'ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ ਸਮਝਾਓ' ਵਿਚ 'ਨੂੰ' ਸੰਬੰਧਕ ਹੈ।

ਸੰਬੰਧਕ, ਨਾਵਾਂ ਦੀ ਬਜਾਏ ਪੜਨਾਵਾਂ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਵੀ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। 'ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਬੈਠਾ' 'ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਚੱਲ' ਵਿਚ 'ਕੋਲ' ਤੇ 'ਨਾਲ' ਵੀ ਸੰਬੰਧਕ ਹਨ। 'ਨੇ', 'ਵਿਚ', 'ਉਤੇ', 'ਲਾਗੇ', 'ਕੋਲ', 'ਅੰਦਰ' ਕੁਝ ਹੋਰ ਸੰਬੰਧਕ ਹਨ।

2.4.8 ਯੋਜਕ

ਜਿਹੜੇ ਸ਼ਬਦ ਵਾਕ ਦੇ ਮੁੱਖ ਹਿੱਸਿਆਂ (ਉਪਵਾਕਾਂ, ਵਾਕੰਸ਼ਾਂ) ਦਾ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਜੋੜਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਯੋਜਕ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। 'ਮੀਂਹ ਵੱਧ ਰਿਹਾ ਤੇ ਅਸੀਂ ਅੰਦਰ ਹੀ ਬੈਠੇ ਰਹੇ' ਵਿਚ 'ਤੇ' ਯੋਜਕ ਹੈ। 'ਉਸਨੇ ਬੜੀ ਮਿਹਨਤ ਕੀਤੀ ਪਰ ਫੇਲ੍ਹ ਹੋ ਗਿਆ' ਵਿਚ 'ਪਰ' ਯੋਜਕ ਹੈ। 'ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਤੁਹਾਡੀ ਕਿਤਾਬ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਨਹੀਂ' ਵਿਚ 'ਕਿ' ਯੋਜਕ ਹੈ। 'ਉਹ ਨਹੀਂ ਆਇਆ, ਸ਼ਾਇਦ ਬੀਮਾਰ ਹੋਵੇ', ਏਥੇ 'ਸ਼ਾਇਦ' ਯੋਜਕ ਹੈ।

2.4.9 ਵਿਸਮਕ

ਜਿਹੜੇ ਸ਼ਬਦ ਖੁਸ਼ੀ, ਹੈਰਾਨੀ, ਗਮ, ਗੁੱਸੇ, ਆਦਿ ਵੇਲੇ ਅਚਣਚੇਤ ਮੂੰਹੋਂ ਨਿਕਲਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਿਸਮਕ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। 'ਵਾਹਵਾ, ਬੜਾ ਸੋਹਣਾ ਗੋਲ ਕੀਤਾ ਹੈ', 'ਇਹ ਕੀ ਹੋਇਆ', 'ਹਾਏ, ਬੜਾ ਜੁਲਮ ਹੋਇਆ'। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਾਕਾਂ ਵਿਚ ਆਏ ਸ਼ਬਦ 'ਵਾਹਵਾ', 'ਹੈ', 'ਹਾਏ' ਵਿਸਮਕ ਹਨ।

ਵੇਖਿਆ ਜਾਵੇ ਕਿ ਵਿਸਮਕ, ਆਮ ਤੌਰ ਉਤੇ, ਵਾਕ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ। ਵਾਕ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਵੀ ਪੂਰਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

'ਸ਼ਾਬਾਸ਼', 'ਬੱਲੇ', 'ਓਹ', 'ਆਹ' ਕੁਝ ਹੋਰ ਵਿਸਮਕ ਹਨ।

ਕੁੱਝ ਅਜਿਹੇ ਸ਼ਬਦ ਹਨ, ਜਿਹੜੇ ਉਪਰੋਕਤ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਸੇ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੇ। 'ਨਾ', 'ਨਹੀਂ', 'ਆਹੋ', 'ਹੀਂ' 'ਹੂੰ' 'ਹਾਂ' ਅਜਿਹੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਕੁਝ ਨਮੂਨੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਿਪਾਤ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਥੋੜੀ ਹੈ, ਪਰ ਵਰਤੋਂ ਕਾਫੀ ਹੈ। ਨਿਪਾਤ ਦੀ ਕੋਈ ਬਨ੍ਹਵੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ। ਇਹ ਅਜਿਹੇ ਸ਼ਬਦ ਹਨ, ਜੋ ਉਪਰੋਕਤ ਕਿਸੇ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੇ।

ਨਿਪਾਤ ਵਾਕ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ 'ਉਹ ਨਹੀਂ ਗਿਆ, ਕੋਈ ਵੀ ਨਹੀਂ ਆਇਆ' ਵਿਚ। ਪਰ ਕੁੱਝ ਹਾਲਤਾਂ ਵਿਚ ਵਾਕ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਵੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। 'ਹਾਂ, ਤੁਸਾਂ ਠੀਕ ਕਿਹਾ ਹੈ', 'ਆਹੋ, ਮੈਂ ਹੀ ਦੱਸਿਆ ਸੀ, ਵਿਚ 'ਹਾਂ' ਤੇ 'ਆਹੋ' ਵਾਕ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਨਹੀਂ।

ਤੀਜਾ ਅਭਿਆਸ

ਨੋਟ : ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸਵਾਲਾਂ ਦੇ ਸੰਖੇਪ ਉੱਤਰ ਦਿਓ। ਉੱਤਰ ਖਾਲੀ ਛੱਡੀਆਂ ਥਾਵਾਂ ਉੱਤੇ ਦੇਣੇ ਹਨ। ਅੰਤ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਵਾਲਾਂ ਦੇ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤੇ ਹੋਏ ਹਨ ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਉਤਰ ਲਿਖਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਵੇਖਣਾ।

- 1 ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਸ਼ਬਦ-ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਦੇ ਨਾਮ ਲਿਖੋ।

- 2 ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਕਿਸ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ? ਉਦਾਹਰਨ ਦੇ ਕੇ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰੋ।

- 3 ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸ਼ਬਦ ਕਿਹੜੀ ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਸ਼ਬਦ-ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵਿਚ ਆਉਂਦੇ ਹਨ :
ਵੇਖਿਆ, ਅਤੇ, ਪਿਆਰ, ਦੁਪੱਟਾ, ਨੂੰ, ਹੱਕੀ, ਹੌਲੀ।

2.5 ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਲਿੰਗ-ਵਚਨ ਵਿਧਾਨ

ਨਰ (ਪੁਲਿੰਗ) ਤੇ ਮਾਦਾ (ਇਸਤਰੀ ਲਿੰਗ) ਦੇ ਭੇਦ ਨੂੰ ਭਾਸ਼ਾ ਰਾਹੀਂ ਨਿਖੇੜਨ ਦੀ ਕਿਰਿਆ ਨੂੰ ਲਿੰਗ-ਭੇਦ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਨਰ ਤੇ ਮਾਦਾ ਦੇ ਕੁਦਰਤੀ ਭੇਦ ਤਾਂ ਜਾਨਦਾਰ ਪਸ਼ੂਆਂ (ਮਨੁੱਖ ਸਮੇਤ) ਵਿੱਚ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਕਈਆਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿਚ ਬੇਜਾਨ ਵਸਤਾਂ, ਅਤੇ ਸੂਖਮ ਸੰਕਲਪਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਲਿੰਗ-ਭੇਦ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ, ਭਾਸ਼ਾਈ ਪੱਧਰ ਉੱਤੇ, ਲੋਹਾ, ਪੱਥਰ, ਬੰਦਲ, ਸੱਚ, ਆਦਿ ਨਾਂਵਾਂ ਨੂੰ 'ਨਰ' ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਅਤੇ ਮਿੱਟੀ, ਰੇਤ, ਹਵਾ, ਕਿਸਮਤ, ਨੇਕੀ ਨੂੰ ਮਾਦਾ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

2.5.1 ਲਿੰਗ, ਵਚਨ ਦਾ ਭਾਸ਼ਾਈ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ

ਜੇ ਜੀਵਾਂ ਦੇ ਲਿੰਗ ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਬਣਾਇਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਲਿੰਗ ਸਿਰਫ਼ ਦੋ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ—ਇਕ 'ਨਰ' ਦਾ ਲਿੰਗ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਵਿਆਕਰਨ ਵਿਚ 'ਪੁਲਿੰਗ' ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਦੂਜਾ 'ਮਾਦਾ' ਦਾ ਲਿੰਗ, ਜਿਸ ਦਾ ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਨਾਮ 'ਇਸਤਰੀ ਲਿੰਗ' ਹੈ। ਪਰ ਕਈਆਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਹੋਰ ਲਿੰਗ ਵੀ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਬੇਜਾਨ ਵਸਤਾਂ ਨੂੰ ਨਿਪੁੰਸਕ ਲਿੰਗ (neuter gender) ਵਿੱਚ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕੁੱਝ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਸਾਂਝਾ ਲਿੰਗ (common gender) ਵੀ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਅਜਿਹੇ ਨਾਂਵਾਂ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਪੁਲਿੰਗ ਜਾਂ ਇਸਤਰੀ ਲਿੰਗ ਦੁਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੋਈ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਉਦਾਹਰਨ ਲਈ, 'ਬੱਚਾ' ਮੁੰਡਾ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਤੇ ਕੁੜੀ ਵੀ। ਇਵੇਂ ਹੀ 'ਪਸ਼ੂ' ਨਰ ਜਾਂ ਮਾਦਾ ਦੁਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੋਈ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ।

2.5.2 ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਲਿੰਗ

ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਦੋ ਹੀ ਲਿੰਗ ਹਨ—ਪੁਲਿੰਗ ਤੇ ਇਸਤਰੀ ਲਿੰਗ। ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਹਰ ਨਾਂਵ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਸੇ ਇਕ ਲਿੰਗ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਨਾਂਵ ਕਿਸੇ ਜੀਵ ਦਾ ਹੋਵੇ, ਨਿਰਜੀਵ ਵਸਤ ਦਾ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਸੂਖਮ ਸੰਕਲਪ ਦਾ।

ਕੁੱਝ ਨਾਂਵਾਂ ਦਾ ਲਿੰਗ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਤੋਂ ਹੀ ਸਪਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ—ਘੋੜਾ, ਮੁੰਡਾ, ਗੱਡਾ, ਦੋ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਲੱਗਾ /ਆ/ (ਕੰਨਾ) ਪੁਲਿੰਗ ਦਾ ਚਿੰਨ੍ਹ ਹੈ। ਇਵੇਂ ਹੀ ਘੋੜੀ, ਕੁੜੀ, ਗੱਡੀ, ਦੀ ਅੰਤਿਮ /ਈ/ (ਬਿਹਾਰੀ) ਸਪਸ਼ਟ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਨਾਂਵ ਇਸਤਰੀ ਲਿੰਗ ਦਾ ਭੇਦ ਹਨ। ਪਰ ਕਾਫੀ ਨਾਂਵ ਅਜਿਹੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਤੋਂ ਲਿੰਗ ਦਾ ਭੇਦ ਸਪਸ਼ਟ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। 'ਕੱਖ', 'ਰੋੜ', 'ਵਾਰ', 'ਪਿਆਰ', ਪੁਲਿੰਗ ਹਨ, ਪਰ 'ਅੱਖ', 'ਥੜ', 'ਤਾਰ', 'ਸਾਰ' ਇਸਤਰੀ ਲਿੰਗ ਹਨ। ਹਾਂ, ਭਾਸ਼ਾ ਬੋਲਣ ਵਾਲੇ ਜਾਣਦੇ ਹਨ, ਕਿ ਅਜਿਹੇ ਨਾਂਵਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਹੜਾ ਪੁਲਿੰਗ ਹੈ ਤੇ ਕਿਹੜਾ ਇਸਤਰੀ ਲਿੰਗ।

ਪੰਜਾਬੀ ਪੜਨਾਂਵਾਂ ਵਿੱਚ ਲਿੰਗ-ਭੇਦ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਮੈਂ, ਤੂੰ, ਅਸੀਂ, ਤੁਸੀਂ, ਉਹ, ਇਹ, ਪੁਲਿੰਗ, ਇਸਤਰੀ ਲਿੰਗ ਦੁਹਾਂ ਲਈ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਕੁੱਝ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਸੰਬੰਧਿਤ ਨਾਂਵ ਦੇ ਲਿੰਗ ਅਨੁਸਾਰ ਬਦਲਦੇ ਹਨ—ਕਾਲਾ ਘੋੜਾ, ਕਾਲੀ ਘੋੜੀ, ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ 'ਕਾਲਾ', 'ਕਾਲੀ' ਦਾ ਰੂਪ, ਨਾਂਵ 'ਘੋੜਾ' ਤੇ 'ਘੋੜੀ' ਅਨੁਸਾਰ ਬਦਲਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਕੁੱਝ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣਾਂ ਉੱਤੇ ਲਿੰਗ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ—ਲਾਲ ਘੋੜਾ, ਲਾਲ ਘੋੜੀ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ 'ਲਾਲ' ਦਾ ਰੂਪ ਇਕੋ ਹੀ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਪੁਲਿੰਗ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਹੈ, ਜਾਂ ਇਸਤਰੀ ਲਿੰਗ ਲਈ। ਇੰਝ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣਾਂ ਦੀਆਂ ਦੋ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਹਨ—ਕਾਲਾ, ਪੀਲਾ, ਨਿੱਕਾ, ਪਹਿਲਾ, ਦੂਜਾ ਆਦਿ -ਆ- ਅੰਤਿਕ (ਕੰਨਾ-ਅੰਤਿਕ) ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਲਿੰਗ ਅਨੁਸਾਰ ਬਦਲਦੇ ਹਨ, ਬਾਕੀ ਸਾਰੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਲਿੰਗ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹਨ—ਲਾਲ, ਸੁੰਦਰ, ਗਰਮ, ਨਰਮ, ਸਖਤ, ਕੋਮਲ, ਆਦਿ। ਇਸ ਆਧਾਰ ਉੱਤੇ ਕੁਝ ਵਿਆਕਰਨਕਾਰਾਂ ਨੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਦੀਆਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਨੂੰ 'ਕਾਲਾ ਸ਼੍ਰੇਣੀ' ਤੇ 'ਲਾਲ ਸ਼੍ਰੇਣੀ' ਦਾ ਨਾਮ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।

ਵਧੇਰੇ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਲਿੰਗ ਅਨੁਸਾਰ ਬਦਲਦੀਆਂ ਹਨ—'ਮੁੰਡਾ ਲਿਖਦਾ ਹੈ', 'ਕੁੜੀ ਲਿਖਦੀ ਹੈ', ਵਿੱਚ ਕਿਰਿਆ 'ਲਿਖਦਾ'/'ਲਿਖਦੀ' ਕਰਤਾ ਦੇ ਲਿੰਗ ਅਨੁਸਾਰ ਬਦਲੀ ਹੈ।

2.5.3 ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਵਚਨ

ਇੱਕ ਅਤੇ ਇੱਕ ਤੋਂ ਵੱਧ ਦੇ ਅੰਤਰ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਭਾਸ਼ਾਈ ਵਿਹਾਰ ਨੂੰ ਵਚਨ-ਵਿਧਾਨ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। 'ਵਚਨ' ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਇਥੇ ਗਿਣਤੀ ਨਾਲ ਹੈ। ਗਿਣਤੀ ਦਾ ਭਾਸ਼ਾਈ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਿਧੀਆਂ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਸਿਰਫ ਇਕ ਤੇ ਇਕ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਦਾ ਫਰਕ ਹੀ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। 'ਮੁੰਡਾ ਪੜ੍ਹਦਾ ਹੈ' ਵਿੱਚ ਨਾਂਵ 'ਮੁੰਡਾ' ਇਕ ਵਚਨ ਹੈ ਅਤੇ 'ਮੁੰਡੇ ਪੜ੍ਹਦੇ ਹਨ' ਵਿਚ 'ਮੁੰਡੇ' ਬਹੁ ਵਚਨ ਹੈ। ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿੱਚ ਤਿੰਨ ਵਚਨ ਸਨ—ਇਕ ਵਚਨ, ਦੋ ਵਚਨ, ਤੇ ਬਹੁ ਵਚਨ। : (ਇਕ ਮੁੰਡਾ) (ਦੋ ਮੁੰਡੇ), (ਬਹੁਤੇ, ਅਥਵਾ ਦੋ ਤੋਂ ਵੱਧ, ਮੁੰਡੇ)। (ਕਈਆਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਵਧੇਰੇ ਵਚਨ ਹਨ।

ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਕੁੱਝ ਨਾਂਵਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਤੋਂ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਚਨ ਦਾ ਬੋਧ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। 'ਘੋੜਾ', 'ਮੁੰਡਾ', 'ਗੱਡਾ' ਦਾ ਅੰਤਿਮ /ਆ/ (ਕੰਨਾ) ਜਿੱਥੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪੁਲਿੰਗ ਹੋਣਾ ਸਿੱਧ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਨਾਲ ਹੀ ਇਕ-ਵਚਨ ਹੋਣਾ ਵੀ ਜਤਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਵੇਂ ਹੀ 'ਘੋੜੀ', 'ਕੁੜੀ', 'ਗੱਡੀ', ਦੀ ਅੰਤਿਮ /ਈ/ ਵੀ ਇਸਤਰੀ ਲਿੰਗ ਤੇ ਇੱਕ-ਵਚਨ ਦੁਹਾਂ ਦਾ ਚਿੰਨ੍ਹ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ -ਆ- ਅੰਤਿਕ ਤ -ਈ-ਅੰਤਿਕ ਨਾਂਵਾਂ ਤੋਂ ਬਾਕੀ ਨਾਂਵਾਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਕੁੱਝ ਵੱਖਰੀ ਹੈ। 'ਹੱਥ', 'ਕੰਨਾ', 'ਡੱਡੂ', ਆਦਿ ਨਾਂਵਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਤੋਂ ਲਿੰਗ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ ਤੇ ਨਾਲ ਵਚਨ ਦਾ ਵੀ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ। 'ਹੱਥ', ਇਕ ਵਚਨ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਤੇ ਬਹੁ ਵਚਨ ਵੀ :

ਹੱਥ ਲਿੱਬੜ ਗਿਆ (ਇਕ-ਵਚਨ)

ਹੱਥ ਲਿੱਬੜ ਗਏ (ਬਹੁ-ਵਚਨ)

ਪਰ ਇਸ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੇ ਇਸਤਰੀ ਲਿੰਗ ਨਾਂਵਾਂ ਦਾ ਬਹੁਵਚਨ ਰੂਪ ਇਕ-ਵਚਨ ਨਾਲੋਂ ਫਰਕ ਵਾਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ:

ਅੱਖ ਦੁਖਦੀ ਹੈ (ਇਕ-ਵਚਨ)

ਅੱਖਾਂ ਦੁਖਦੀਆਂ ਹਨ (ਬਹੁ-ਵਚਨ)

ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਕੁੱਝ ਨਾਂਵ ਸਿਰਫ ਬਹੁ-ਵਚਨ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਹੀ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਲੋਕ, ਦਰਸ਼ਨ, (ਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤੇ), ਛੇਲੇ, ਮਾਪੇ, ਹਸਪਤਾਲ, ਦਸਖਤ, ਅਜਿਹੇ ਨਾਂਵਾਂ ਦੇ ਉਦਾਹਰਨ ਹਨ। ਬਹੁਤ ਥੋੜ੍ਹੇ ਜਿਹੇ ਨਾਂਵ ਸਿਰਫ ਇਕ ਵਚਨ ਵਿੱਚ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ 'ਉਲਾਦ', 'ਪੁਲਿਸ', 'ਕਿਸਮਤ'।

ਨਿਜੀ ਨਾਂਵਾਂ (ਸੁਖਦੇਵ, ਜਲੰਧਰ, ਬਿਆਸ, ਹਿਮਾਲਾ, ਆਦਿ) ਦਾ ਬਹੁਵਚਨ ਨਹੀਂ ਬਣਦਾ।

ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣਾਂ ਦੀ ਜਿਹੜੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦਾ ਰੂਪ ਲਿੰਗ ਅਨੁਸਾਰ ਬਦਲਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਰੂਪ ਵਚਨ ਅਨੁਸਾਰ ਵੀ ਬਦਲਦਾ ਹੈ: 'ਕਾਲਾ ਘੋੜਾ, ਕਾਲੇ ਘੋੜੇ, ਕਾਲੀ ਘੋੜੀ, ਕਾਲੀਆਂ ਘੋੜੀਆਂ' ਵਿੱਚ 'ਕਾਲਾ' ਦਾ ਰੂਪ ਲਿੰਗ, ਵਚਨ ਦੁਹਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਬਦਲਿਆ ਹੈ। ਪਰ ਜਿਹੜੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣਾਂ ਉੱਤੇ ਲਿੰਗ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ, ਉਹ ਵਚਨ ਅਨੁਸਾਰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਬਦਲਦੇ : 'ਕਾਲਾ ਘੋੜਾ', 'ਲਾਲ ਘੋੜੇ', 'ਲਾਲ ਘੋੜੀ', 'ਲਾਲ ਘੋੜੀਆਂ' ਵਿੱਚ 'ਘੋੜਾ, ਘੋੜੇ, ਘੋੜੀ, ਘੋੜੀਆਂ' ਚੰਗੇ ਰੂਪਾਂ ਨਾਲ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਦਾ ਇਕੋ ਰੂਪ 'ਲਾਲ' ਹੀ ਲੱਗਾ ਹੈ।

ਚੰਬਾ ਅਭਿਆਸ

ਨੋਟ : ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸਵਾਲਾਂ ਦੇ ਸੰਖੇਪ ਉੱਤਰ ਦਿਓ। ਉੱਤਰ ਖਾਲੀ ਛੱਡੀਆਂ ਥਾਵਾਂ ਉੱਤੇ ਦੇਣੇ ਹਨ। ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਵਾਲਾਂ ਦੇ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤੇ ਹੋਏ ਹਨ ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਉੱਤਰ ਲਿਖਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਵੇਖਣਾ।

1 ਲਿੰਗ ਤੋਂ ਕੀ ਭਾਵ ਹੈ? ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਕਿਹੜੇ-ਕਿਹੜੇ ਲਿੰਗ ਹਨ?

2 ਵਿਆਕਰਨ ਵਿੱਚ 'ਵਚਨ' ਦਾ ਕੀ ਆਧਾਰ ਹੈ? ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਕਿਹੜੇ ਕਿਹੜੇ ਵਚਨ ਹਨ?

3 ਹੇਠ ਲਿਖਿਆਂ ਨਾਂਵਾਂ ਦੇ ਲਿੰਗ ਦੱਸੋ:

ਹੱਥ, ਅੱਖ, ਲੱਖ, ਦੁੱਖ, ਭੁੱਖ, ਕੈਂਡਾਪਣ, ਕੁੜਤੱਣ

2.6 ਸਾਰ

ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਛੋਟੀ ਤੋਂ ਛੋਟੀ ਇਕਾਈ ਧੁਨੀ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਧੁਨੀ ਦੇ ਅਰਥ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ, ਪਰ ਧੁਨੀਆਂ ਨਾਲ ਬਣੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਸ਼ਬਦ-ਰਚਨਾ ਵਿੱਚ ਮੁੱਖ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪਿਛੇਤਰਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਅਗੇਤਰ ਵੀ ਵਰਤੋਂ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਪਿਛੇਤਰਾਂ ਦੀ ਬਹੁਤ ਵਰਤੋਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਅਰਥਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ ਉੱਤੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀਆਂ ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਬਣਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਾਂਵ, ਪੜਨਾਂਵ, ਕਿਰਿਆ ਆਦਿ ਨਾਮ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

2.7 ਸਹਾਇਕ ਪੁਸਤਕਾਂ

1. ਹਰਕੀਰਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਗਿਆਨੀ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਗੁਜਰਾਂਵਾਲੀਆ, ਕਾਲਜ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਆਕਰਨ ਪੰਜਾਬ ਸਟੇਟ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਟੇਕਸਟ ਬੁਕ ਬੋਰਡ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ।
2. ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਹੋਰ ਵਿਦਵਾਨ, ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਆਕਰਨ ਤੇ ਲੇਖ ਰਚਨਾ, ਪੰਜਾਬ ਸਕੂਲ ਸਿੱਖਿਆ ਬੋਰਡ, ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨਗਰ, ਪੰਜਾਬ।

2.8 ਅਭਿਆਸਾਂ ਦੇ ਉੱਤਰ

ਪਹਿਲਾ ਅਭਿਆਸ

1. 'ਸ਼ਬਦ' ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਇਕਾਈ ਅਰਥਪੂਰਨ ਇਕਾਈ ਹੈ। ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ 'ਧੁਨੀ-ਚਿੰਨ੍ਹ' ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਇਸ ਨਾਲ ਪੂਰਾ ਭਾਵ ਸਪਸ਼ਟ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਦੱਸਣਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ਬਦ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਇਕ ਅਰਥਪੂਰਨ ਇਕਾਈ ਹੈ, ਅਤੇ ਇਹ ਇਕਾਈ ਇਕਾਈ ਹੈ।
2. ਬਣਤਰ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਸ਼ਬਦ ਦੋ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਮੁੱਢਲੇ ਰੂਪ ਨੂੰ 'ਮੂਲ ਸ਼ਬਦ' ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਉਸ ਵਿਚੋਂ ਬਣੇ ਹੋਰ ਰੂਪ 'ਸਾਧਿਤ ਸ਼ਬਦ' ਜਾਂ 'ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਸਾਧਿਤ ਰੂਪ' ਕਹਾਉਂਦੇ ਹਨ।

ਦੂਜਾ ਅਭਿਆਸ

1. ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦ-ਰਚਨਾ, ਆਮ ਤੌਰ ਉੱਤੇ, ਅਗੇਤਰਾਂ, ਪਿਛੇਤਰਾਂ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਪਿਛੇਤਰਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨਾਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਕੁੱਝ ਹਾਲਤਾਂ ਵਿਚ ਮੂਲ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਵਿਚਾਲੇ ਤਬਦੀਲੀ ਕਰਕੇ ਨਵਾਂ ਸ਼ਬਦ ਸਿਰਜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ—ਜਿਵੇਂ 'ਮੁੜ' ਤੋਂ 'ਮੋੜ'। ਕੁੱਝ ਥੋੜੇ ਜਿਹੇ ਸ਼ਬਦ ਸੰਧੀ ਦੇ ਨਿਯਮ ਅਨੁਸਾਰ ਵੀ ਬਣਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ 'ਸੁਰ+ਇਦਰ' ਤੋਂ 'ਸੁਰਿੰਦਰ'।
2. ਅਗੇਤਰ ਉਸ ਭਾਸ਼ਾਈ ਅੰਸ਼ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਸੁਤੰਤਰ ਸ਼ਬਦ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਪਰ ਇਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਅਰੰਭ ਵਿਚ ਜੋੜ ਕੇ ਨਵਾਂ ਸ਼ਬਦ ਬਣਾਇਆ ਜਾ ਸਕੇ।

ਉਦਾਹਰਨ

ਅਣ-	ਅਣਧੋਤਾ	ਅਣਰਿੱਧਾ
ਸੁ-	ਸੁਗੰਧ,	ਸੁਚੱਜੀ
ਚੁ-	ਚੁਬਾਰਾ,	ਚੁਰਾਹਾ
ਬੇ-	ਬੇਇਜ਼ਤ,	ਬੇਸ਼ਰਮ

3. ਪਿਛੇਤਰ ਉਸ ਭਾਸ਼ਾਈ ਅੰਸ਼ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਸੁਤੰਤਰ ਸ਼ਬਦ ਨਾ ਹੋਵੇ ਪਰ ਇਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਜੋੜ ਕੇ ਨਵਾਂ ਸ਼ਬਦ ਬਣਾਇਆ ਜਾ ਸਕੇ।

ਲੱਤ :	ਲੱਤਾਂ,	ਲੱਤੋਂ
ਸਿਰ :	ਸਿਰੀਂ,	ਸਿਰੀਂ
ਕੁੱਟ :	ਕੁੱਟੇ,	ਕੁੱਟੇ
ਮਾਰ :	ਮਾਰਿਆ,	ਮਾਰਨਾ
ਵੱਡਾ :	ਵੱਡੇ,	ਵੱਡਿਆਈ
ਹੌਲਾ :	ਹੌਲੀ,	ਹੌਲਾਪਣ

ਤੀਜਾ ਅਭਿਆਸ

1. ਸ਼ਬਦ-ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਦੇ ਨਾਮ : ਨਾਂਵ, ਪੜਨਾਂਵ, ਕਿਰਿਆ, ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ, ਕਿਰਿਆ-ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ, ਸੰਬੰਧਕ, ਯੋਜਕ, ਵਿਸਮਕ, ਨਿਪਾਤ।

2 ਜਿਹੜੇ ਸ਼ਬਦ ਕਿਸੇ ਨਾਂਵ ਦਾ ਗੁਣ, ਲੱਛਣ, ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ, ਆਦਿ ਦਰਸਾਉਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਕਹਿੰਦੇ ਹਾਂ। ਪੜਨਾਂਵ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਦਰਸਾਉਣ ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਵੀ 'ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ' ਹੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। 'ਠੰਡਾ ਪਾਣੀ', 'ਮੈਲੇ ਕੱਪੜੇ' ਵਿਚ 'ਠੰਡਾ' ਪਾਣੀ ਦਾ ਗੁਣ ਦੱਸਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਨਾਂਵ ਹੈ ਅਤੇ 'ਮੈਲੇ' ਕੱਪੜੇ ਨਾਂਵ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਜਾਂ ਦਸ਼ਾ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਵ 'ਠੰਡਾ' ਤੇ 'ਮੈਲੇ' ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਹਨ। 'ਉਹ ਭਲੇਮਾਣਸ' ਵਿਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ 'ਭਲੇਮਾਣਸ', ਪੜਨਾਂਵ 'ਉਹ' ਦਾ ਲੱਛਣ ਦੱਸਦਾ ਹੈ।

3	ਵੇਖਿਆ	-	ਕਿਰਿਆ
	ਅਤੇ	-	ਯੋਜਕ
	ਪਿਆਰਾ	-	ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ
	ਦੁਪੱਟਾ	-	ਨਾਂਵ
	ਨੂੰ	-	ਸੰਬੰਧਕ
	ਹੱਕੀ	-	ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ
	ਹੌਲੀ	-	ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਤੇ ਕਿਰਿਆ-ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ

ਚੌਥਾ ਅਭਿਆਸ

1 'ਠਰ' ਤੇ 'ਮਾਦਾ' ਦੇ ਭੇਦ ਨੂੰ ਲਿੰਗ-ਭੇਦ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। 'ਠਰ' ਨਾਂਵ ਨੂੰ 'ਪੁਲਿੰਗ' ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ 'ਮਾਦਾ' ਨੂੰ ਇਸਤਰੀ ਲਿੰਗ। ਕਈਆਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਹੋਰ ਲਿੰਗ ਵੀ ਹਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਦੋ ਹੀ ਲਿੰਗ ਹਨ—ਪੁਲਿੰਗ ਤੇ ਇਸਤਰੀ ਲਿੰਗ।

2 ਵਚਨ ਦਾ ਆਧਾਰ ਨਾਂਵਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਸਿਰਫ਼ 'ਇਕ' ਅਤੇ 'ਇਕ ਤੋਂ ਵੱਧ' ਦੇ ਅੰਤਰ ਨੂੰ ਵਚਨ ਦਾ ਆਧਾਰ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਅਤੇ ਇਸ ਲਈ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਸਿਰਫ਼ ਦੋ ਹੀ ਵਚਨ ਹਨ—'ਇਕ ਵਚਨ' ਤੇ 'ਬਹੁ ਵਚਨ'।

3	ਹੱਥ	ਪੁਲਿੰਗ
	ਅੱਖ	ਇਸਤਰੀ ਲਿੰਗ
	ਕੱਖ	ਪੁਲਿੰਗ
	ਦੁੱਖ	ਪੁਲਿੰਗ
	ਭੁੱਖ	ਇਸਤਰੀ ਲਿੰਗ
	ਕੌੜਾਪਣ	ਪੁਲਿੰਗ
	ਕੁੜੱਤਣ	ਇਸਤਰੀ ਲਿੰਗ